

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 86 - Sayı/Issue: 307
Aralık/December 2022

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 07.10.2021
Kabul/Accepted: 18.01.2022

DOI: 10.37879/belleten.2022.861

Araştırma Makalesi/Research Article

Savga: Kırım Hanlarının Yağmadan Aldığı Pay ve Tarihî Kökeni

Serkan Acar*

Öz

XII. yüzyıldan itibaren çeşitli dillerde yazılmış pek çok tarihî kaynaktan geçen savga sözcüğünün kökeni ve mahiyeti hakkında bazı görüşler ileri sürülmüşse de söz konusu kavrama ilişkin müstakil, geniş kapsamlı ve tatminkâr bir inceleme şimdiye dek yapılamamıştır. Türk ve Moğol soylu devletlerde savaş ganimetinin toplanması, paylaşılması, hanların askerlerini, memurlarını veya hanedan mensuplarını ödüllendirmesi ile ilgili olarak kullanılan bu sözcüğün zamanla küresel ölçekte yaygınlık kazandığı ve tercüme edilmeden, teknik bir terim olarak, muhtelif dillere girdiği anlaşılıyor. Lügatlerde ağırlıklı olarak “hediye” ve “armağan” mealinde kullanılan savga mefhumunu tarihî bağlamına oturtmaya çalıştığımız bu makale dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sözcüğün zikredildiği en eski kaynakları tetkik edecek ve buralardaki tipik örnekleri sunacağız. İkinci bölümde etimolojik sözlüklerde filologların bahse konu kavrama yükledikleri anlamlar üzerinde duracak ve buna bağlı olarak yapılan ilmi tartışmalara temas edeceğiz. Üçüncü bölümde bozkır halklarında yağma ve ganimetin paylaşımı meselesini kronolojik olarak inceleyip, hanları, askerî nizamı ve sosyal düzeni yakından ilgilendiren ödüllendirme ve bağışta bulunma sorununun tarihî arka planını aydınlatmaya çalışacağız. Makalemizin esasını teşkil eden son bölümde ise Altın Orda çağından başlayarak, özellikle Kırım Hanlığı hakkında bilgi veren kaynaklarda savga tabirinin kullanımına dair misaller vereceğiz.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, serkan.acar@ege.edu.tr ORCID: 0000-0003-1642-9269

Ayrıca Deşt-i Kıpçak sahasında seyahat eden Evliya Çelebi'nin konu ile ilgili tuttuğu mühim kayıtlara da değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Savga, Yağma, Ganimet, Ödüllendirme, Kırım Hanlığı.

Savga: The Share of the Crimean Khans from the Plunder and its Historical Origins

Abstract

There are some suggestions on the origins and nature of the word *savga* occurring in numerous historical sources in various languages from the 12th century on, but there is still no peculiar and comprehensive study attributed to that concept. This word was used in the Turkic and Mongolian states to denote gathering and sharing the booty, and rewarding the soldiers, officials and members of the dynasty by the khan, and gained popularity in the course of time, so that it was not translated into other languages, but was loaned directly. *Savga* means gratuity according to the dictionaries, but we try to find out its historical context in this paper, which is composed of four parts. Firstly, the oldest sources mentioning that word will be examined and its older meanings will be given. Secondly, we will discuss the meanings explained by philology scholars on the basis of etymological dictionaries by pointing to the concerning studies. Thirdly, there is a chronological investigation of the sharing of plunder and booty in the steppe peoples, through which we aim at putting a light upon the historical background of the phenomenon of conferment, which concerns closely the state mechanism and the military and social order. The last part of the paper deals with the use of the word *savga* in the sources of the Golden Horde and especially the Crimean Khanate. We will also cite the concerning records of the famous traveler Evliya Çelebi, who travelled along Eastern Europe.

Keywords: *Savga*, Plunder, Booty, Conferment, Crimean Khanate.

Tarihî Kaynaklarda Savga

Muhtelif tarihî kaynaklarda veya eski lügatlerde karşımıza çıkan *savga* kelimesinin yaklaşık olarak dokuz asır kadar geriye gittiği anlaşılmaktadır. Örneğin XII. yüzyılın ilk yarısında Arap dilini öğrenmek isteyen Harezmşah Atsız'ın buyruğu üzerine ez-Zemahşerî (1075-1144) tarafından Arapça kaleme alınan *Mukaddimetü'l-Edeb* isimli sözlüğün Türkçe satır altı neşrinde söz konusu kelimeye tesadüf edilmiştir. Yazıldığı devirde ilgiyle karşılanıp rağbet gören bu eserin "başka dillere" tercüme edildiğini ise bizzat ez-Zemahşerî bildirmiştir. Nitekim bu mühim lügatin en az on beş farklı nüshasını görüp inceleyen ve 1951 yılında Harezmce satır altı bir

yazmasının tıpkıbasımını yayımlayan¹ Zeki Velidi Togan, müellifin burada kullandığı “başka diller” tabiriyle Farsça, Harezmece ve Türkçeyi kastettiğinden kuşku duymamaktadır. Ona göre; Harezme Türkçesinin en mükemmel ve en zengin abidesi kabul edilen Türkçe satır altlı nüsha fevkalâde ehemmiyeti haiz olup Kaşgarlı Mahmud’un eserinden sonra ikinci sırayı işgal etmektedir².

1938 yılında *Mukaddimetü’l-Edeb*’in Farsça, Çağatayca, Moğolca tercümeli bir yazmasının sözlüğünü hazırlayan Nicholas Poppe eserde geçen “سوغات” (saḡyat) kelimesini Rusçaya “приветственный подарок” (selamlama hediyesi)³ suretinde çevirmiştir. Mamafih Alman asıllı Rus Türkolog delillerini sunmasa da bu sözcüğün köken itibarıyla Moğolca olduğu kanaatindedir. Aynı eserin Şuşter nüshasında ise savga kelimesi şu bağlamda geçer; “Mıḡrâdı-nı yaşıru sözledi / saḡkat, köybet keṭürdi anlarğa kelgen / saḡgat, tuşğu köybet, tuzğu / yumdı iki közi-ni uyku birle”⁴. (Muradını gizleyerek söyledi / onlara gelen savga ve armağanı getirdi / savga, pişkeş, armağan / yumdu iki gözünü uyku ile). Zikredilen yazmayı neşreden Nuri Yüce de bu kelimenin Moğolca olduğunu belirtip, herhangi bir kanıt sunmaksızın Nicholas Poppe’nin izinden gitmekle iktifa etmiştir.

XII. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan ve eski Rus yıllıklarından biri olan *İpatevskaya Letopis*’te ise savga kelimesine “саигатъ” (saigat) suretinde tesadüf edilir. Bahse konu kaynakta Rus-Kıpçak mücadelelerinin yoğunluk kazandığı 6682 (=1174) yılı olayları anlatılırken şu ifadeler yer verilmiştir: “Ѡ Переаѡславла же повха къ празнику стюу мѡнку. Бориса и Глѡба. и не вътаже на канунъ. по вечернии привха. наоутрѡе же поча даѡти саигатъ. княземъ и мужемъ”⁵.

- 1 Zeki Velidi Togan, *Horezm Kültür Vesikaları-Horezmce Tercümeli Muqaddimat al-Adab / Documents on the Khorezmian Culture-Khorezmian Glossary of the Muqaddimat al-Adab*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1951. Bu eserde “Horezmliler ve Medeniyetleri / The Khorezmians and Their Civilization” başlığın taşıyan, Türkçe ve İngilizce kaleme alınmış 44 sayfalık son derece kıymetli bir değerlendirme yazısı vardır.
- 2 Zeki Velidi Togan, “Zimahşeri’nin Doğu Türkçesi ile Mukaddimetü’l-Edeb’i”, *Türkiyat Mecmuası*, C XIV, İstanbul 1964, s. 81, 88.
- 3 Nicholas N. Poppe, *Mongolskiy Slovar Mukaddimat al-Adab*, Çast I-II, Moskova-Leningrad 1938, s. 319. Poppe’nin eserinin Türkçeye yapılan tercümesinde *savgal-savugat* kelimesinin karşılığı “tanışma hediyesi” olarak verilmiştir. Bk. Zemaḡşerî, *Mukaddimetü’l-Edeb, Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*, haz. Nicholas N. Poppe, çev. Mustafa S. Kaçalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 130.
- 4 Ebu’l Kâsım Cârullâh Maḡmûd Bin ‘Omar Bin Muḡammed Bin Aḡmed ez-Zamaḡşarî el-Hvârizmî, *Mukaddimetü’l-Edeb Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, haz. Nuri Yüce, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 45, 173.
- 5 *Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey II İpatevskaya Letopis*, Moskova 2001, s. 569. *Saigat* kelimesi aynı

Knez İgor (Pereyeslavl'dan aziz martirler Boris ve Gleb⁶ Yortusu'na gitti. Ve arifesine yetişemedi. Ayından sonra geldi. Sabah ise knezlere ve askerlere *saıgat* dağıtmaya başladı). Görüldüğü üzere, henüz Moğollar Deşt-i Kıpçak sahasına ulaşmadan önce, yani 1223 yılından evvel, savga sözcüğü Ruslar tarafından kullanılmakta idi. Bu hususun ayrıntılarına aşağıda temas edilecektir. Mamafih söz konusu kelimenin Kıpçak çağında, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde, Rus yazılı kaynaklarında tezahür etmesi son derece mühimdir.

Bundan başka, 1230'lu yıllarda Liu Kezhuan tarafından yazılan istihza yüklü bir Çin şiirinde de savga kelimesi zikredilmiştir. Şair, söz konusu şiirinde ölüm korkusu karşında dehşete kapılan Song Hanedanı (960-1279) komutanlarını hicvetmiş ve şunları yazmıştır: “Hudut boylarındaki komutanların savaş meydanında vuruşmaya cesaret etmelerine ihtiyaç yoktur. Sadece geri çekilmelerinin bedeli bâbında Tatar hanına rüşvet olarak biraz savga vermeleri kâfidir”⁷. Hâl böyle iken, Moğol sınır komutanlarının Çinlilerden hediye talep etmelerine rağmen barış antlaşmalarını çiğnemeleri ise vak'a-i âdiyedendi. Nitekim bir keresinde Tangut kökenli

kaynakta daha sonraki yıllarda hem Kıpçak hem de Moğol dönemlerinde cereyan eden olaylar anlatılırken altı kez daha geçer. Bunların dökümü şöyledir:

1- (6701=1193) “Ростиславъ же привхаша в Торьский. и славою побѣдивъ другое Половци. привха на ржтво. и ѿтолъ вха вборзъ ко шцо во Вроучии. съ *cauzatъ*”.

2- (6701=1193) “Ростиславъ же вха ко цтю своему в Соуждаль со *cauzatъ*”.

3- (6766=1259) “И бы на Литвоу свца велика. шдолъвшимъ славахоу Бѣ. и сгоую гжю Бѣю послаша же *cauzatъ*”.

4- (6768=1261) “Василкови же вдоушоу по Бороунаи шдиномоу по Литовьской земль. шбрътъ негдъ Литвоу. избивъ ю и приведе *cauzatъ*. Боурондаеви”.

5- (6770=1262) “Василкови. князю. посла же *cauzatъ*. братоу своему королеви”.

6- (6770=1262) “Борисъ же привха и приведе *cauzatъ*. королеви и конви во сьдльхъ. щиты соуличъ шеломы”.

Eski Slav dilinde kaleme alınan bu metinler için bk. *İpatevskaya Letopis*, s. 678, 679, 840, 847, 857.

6 Boris ve Gleb, Rus kaynaklarında umumiyetle paganlara karşı Rusya'nın koruyucusu olarak tanımlanırlar. Rus halkı adına Tanrı ile iletişim kurma ve savaşlara müdahil olma kudretini haizdirler. Askerî anlamda büyük kahramanlar olmasalar da her devirde rağbet gören bu azizler eski Rus savaşçı kültürünün baş figürleridir. Ayrıntılı bilgi edinmek için bk. Helen Y. Prochazka, “Warrior Idols or Idle Warriors? On the Cult of Saints Boris and Gleb as Reflected in the Old Russian Military Accounts”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 65/No. 4 (Oct. 1987), s. 515-516.

7 Şiirin Çince'den İngilizce'ye yapılan tercümesi şöyledir: “The commanders at the frontier need not venture to fight in the field, merely bribe the King [of Tatar] some sauqa as the cost of withdrawal”. Bk. Qui Yihao, “Gift-Exchange in Diplomatic Practices during the Early Mongol Period”, *Eurasian Studies*, S. 17, 2019, s. 221.

General Chayan, Çinli bir subaya şöyle demişti: “Hediye (sauqa) isteyip müzakere etmenin yanı sıra savaşmaya da devam edeceğiz”⁸.

1240 tarihli *Moğolların Gizli Tarihi*'ne gelince; burada savga sözcüğü hediye, armağan mânâsında iki kez kullanılmıştır. Kayıtlar şöyledir:

1. “Uduyit-merkit dürberün buluqan maqalaitu maral-un qodun quodusutu ilkin jarqaq usun-u buluqan jalqaqşan de’eltü tabun nasutu kücü neretü nidün-dür-i-yen qaltu kö’üken-i bidan-u ceri’üt nuntuq-tur qocoruşan-i olju abciraju hö’e-lün-eke-de *sauqa* abcü otçu ökba”⁹. (Uduyit Merkitler kaçarken, ordugâhlarında beş yaşında Kücü isimli gözleri ateşli bir çocuğu bırakıp gitmişlerdi. Onun üzerinde samur derisinden bir şapka, dişi geyiğin ayak derisinden yapılmış bir çizme ve su samuru derisinden eklenerek dikilmiş bir elbise vardı. Bizim askerler onu alıp götürdüler ve Hö’elün anaya *hediyeye* ettiler)¹⁰.

2. “Tatar-un qorqalaqşan naratu-sitü’en-e bawuqşan nuntuq-tur talaqui-tur niken üçügen kö’üken gē[k]sen-i bidan-u ceri’üt nuntuq-aca olju’ui altan e’emek döreb-citü dasi torqan buluqa’ar dotorlaqşan helige[b]citü üçü’ügen kö’üken-i a[b]ciraju cinggis-qahan hö’elün-eke-de *sauqa* ke’en ökba”¹¹. (Tatarların Naratu-şitü’en’deki müstahkem mevkillerini yağma ederken, bizim askerler orada bırakılmış küçük bir erkek çocuk buldular. Burnunda altın bir halka, üzerinde de altın işlemeli ipekle ve samur derisi ile astarlanmış bir cepken bulunan bu çocuğu Çinggis-ğahan Hö’elün anaya *hediyeye* etti)¹².

Savga kelimesi buradaki her iki kayıta da askerî muharebeler sonucunda ele geçirilen, düşman tarafından terk edilmiş küçük bir erkek çocuğu imlemek için kullanılmıştır. Bu kayıtlar Moğol İmparatorluğu’nun kuruluş safhasında savganın hangi bağlamda ele alındığını anlamak bâbında önemlidir. Zira daha sonra kurulacak olan ikinci kuşak halef devletlerde, hassaten Kırım Hanlığı’nda, yağma sonucu ele geçirilen esirlerden hanın aldığı pay için de aynı kelime kullanılacaktır.

8 “Alongside gift-offering (sauqa) [negotiation], [we will still] keep fighting”. Qui Yihao, agm., s. 221.

9 Igor de Rachewiltz, *Index to the Secret History of the Mongols*, Indiana University, Bloomington 1972, 114: 2906-2910.

10 *Manghol-un Niüça Tobça’an (Yüan-Ch’ao Pi-Shi) Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, Ankara 1995, s. 52: 114.

11 Igor de Rachewiltz, *Index to the Secret History of the Mongols*, 135: 3703-3707.

12 *Manghol-un Niüça Tobça’an (Yüan-Ch’ao Pi-Shi) Moğolların Gizli Tarihi*, s. 64-65: 135.

Kütâb Hilyetü'l-İnsan ve Helbetü'l-Lisân isimli eserini XIII. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alıp Arapça-Farsça, Arapça-Türkçe ve Arapça-Moğolca olmak üzere üç bölümden müteşekkil bir lügat hazırlayan İbn Mühennâ da “سوغات” (sauyat) kelimesini Moğolca kısmında göstermiş ve Arapça karşılığının “الهدیه” (el-hediye) olduğunu ifade etmiştir¹³. Daha sonra pek çok lügatnüvis bu bilgiyi tenkide tâbi tutmadan olduğu gibi kabul etmişse de, aşağıda da görüleceği üzere, Paul Pelliot, Platon Mihayloviç Melioranskiy ve Nikolay İvanoviç Veselovski gibi âlimler konuya ihtiyatlı yaklaşıp daha ciddi ve tutarlı sonuçlara ulaşmayı başarmışlardır. Kaldı ki, İbn Mühennâ'nın bizzat kendisi eserinin hatimesinde; “Moğolların dilinde Türkçeden girmiş pek çok kelime vardır”¹⁴ demek suretiyle bu hususa ilişkin şüphelerini açıkça ortaya koymuştur.

Tartışmalı olmasına rağmen savga kelimesi çok büyük ihtimalle *Codex Cumanicus*'a da girmiştir. Bununla birlikte, zikredilen lügatin Türkiye'de yapılan en son neşrinde görülen *saygat bölövüt* ifadesinin anlamı muğlak bırakılmış ve Géza Kuun'un neşrine yakın bir şekilde okunarak (*saygac bölöv*) bahse konu âlimin yüklediği Almanca mânâ (des heres teyl-des vundes teyl) tekrar edilmiştir¹⁵. Ancak Paul Pelliot, Rus kronikleri ile Kaare Grønbech'e atıfta bulunup, buradaki kelimenin *saiyat* suretinde okunması gerektiğini ileri sürmüştür¹⁶. Büyük âlimlere münhasır temkinli bir yaklaşım sergileyip ilmî şüphe içinde bulunsun da Pelliot'un teklifi makul görünmektedir. Nitekim Kıpçak döneminde hem Doğu hem de Batı Türkleri arasında yaygın olarak kullanıldığı anlaşılan savga kelimesinin *Codex Cumanicus*'ta görülmesi gerek mekân gerekse zaman bakımından şaşırtıcı değildir.

Savga sözcüğünün Türkçe, Moğolca ve Arapça telif edilen kitap ve lügatlerin yanı sıra Farsça kaynaklarda da tezahür ettiği; Reşidüddin Fazlullah, Muinüddin Natanzî, Nizamüddin Şamî ve Hâfiz-ı Ebru gibi müellifler tarafından aynı anlamda, yani hediye ve ganimetten alınan pay mânâsında teknik bir terim olarak kullanıldığı bilinmektedir¹⁷. Örneğin, *Camii't-Tevarih*'te Cengiz Han tarafından Tangut hükümdarının kızına savga verildiğinin anlatıldığı Farsça cümlede zikretti-

13 Bülent Gül, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, Ankara 2016, s. 61.

14 Bülent Gül, *age.*, s. 62.

15 Krş. *Codex Cumanicus*, haz. Mustafa Argunşah-Galip Güner, İstanbul 2015, s. 406; *Codex Cumanicus*, ed. Géza Kuun, Budapeşte 1880, s. 227.

16 Bk. Paul Pelliot, “Širol'fa ~ Širal'fa”, *Toung Pao*, Second Series, Vol. 37, Livr. 3/4, 1944, s. 111, n1.

17 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band I, Wiesbaden 1963, s. 346: 222.

ğimiz sözcük özgün biçimiyle yani Farsçaya tercüme edilmeden iktibas edilmiştir: “و دیگر..... خاتون دختر پادشاه تنگقوت بوده **سوقات** خواست و اورا بوی بخشید” (Ve diğer..... Hatun, Tangut padişahının kızı idi; *savgat* istedi ve [Cengiz Han] onu ona bahşetti).

Diğer taraftan, Türklerin kültürel hafızasına ait pek çok sırrı barındıran, Türk tefekkür tarihinde mühim bir mevkii işgal eden, bozkır geleneklerini ve Türk töresini anlatan Oğuzların destanî eseri *Kıtab-ı Dede Korkud*'un “Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek Boyu” hikâyesinde de savga kelimesi zikredilmiştir. Bu hikâyede be-zirgânlara hitap edilirken bir yerde şu ifadeler kullanılmıştır:

Alaň alçak hava yerden gelen argış
 Beg babamuň, kadın anamuň *savgatı* argış
 Ayağı uzun şahbaz ata binen argış
 Ünüm aňla, sözüm diňle argış!¹⁹

XV. yüzyılın ikinci yarısında Akkoyunlu mülkünde, bugünkü Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yazıya geçirildiği tahmin edilen *Kıtab-ı Dede Korkud*'daki bu kelime vaktiyle Türkistan'da yaşayan Oğuzların Anadolu'ya getirdikleri bir sözcük olmalıdır. Nitekim söz konusu kelime Türkiye'nin pek çok bölgesinde hâlâ kullanılmaktadır.

Savga kelimesinin görüldüğü bir diğer Türkçe eser de XVI. yüzyılda telif edilen *Babürnâme*'dir. Filvaki 1525 yılı hatıratı kayda geçirilirken şu ifadelere yer verilmiştir: “Balh maşlahatucihatudın ıalın yarmak va Kâbuldaki uruq-ıayaş va oğlan-uşakka Malot fathıda tüşkân mata ‘dın *savgatlar* yibâridi”²⁰. (Belh işi yüzünden birçok ak-aççe ve Kâbil'deki akraba ve çocuklara Milvet fethinde ele geçen eşyadan,

18 İlya Nikolayeviç Berezin, *Trudı Vostochnago Otdeleniya XIII. Sbornik Letopisey. İstoriya Mongolov Soçinenie Raşid-eddina-İstoriya Çingiz Hana do Voşetviya Ego na Prestol, Persidskiy Tekst s Predisloviem*, St. Petersburg 1868, s. 133. Bu cümle Berezin tarafından Rusçaya şöyle tercüme edilmiştir: “Еще.....Хатунъ, дочь Тангутскаго государя. **Сухать** пожелалъ ея: Чингизъ-Ханъ подарилъ ему ея”. Bk. aynı eser içerisinde, *Ruskiy Perevod s Predisloviem i Primeçaniyami*, s. 81. Görüldüğü üzere, Berezin kelimeyi *suhat* biçiminde okumuştur.

19 Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 2007, s. 71. Gökyay, Türkçe kabul ettiği *savgat/sugat/sokat* kelimesinin armağan, hediye, hilat, ihsan, inam, bahşiş, bergüzar, tansuk, tuhfе, peşkeş, mükâfat anlamına geldiği belirtir. Bk. Orhan Şaik Gökyay, *age.*, s. 399.

20 Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza, *Bâburnâme*, III. Kısım, haz. W. M. Thackston, Harvard 1993, v. 261a. Metnin Haydarâbâd nüshasındaki özgün şekli şöyledir: بلج مصلحتی جیتی دین قالین و اعلان اوشاق فه ملوت فتحی دا توشکان متاع دین **سوغات** لار بیاریلدی. S. Beveridge, *The Bâbar-nâma*, London 1971, v. 261a.

hediyeler gönderildi)²¹. Reşit Rahmeti Arat, hatıratı gününüz Türkçesine aktarırken sözcüğün kelime anlamı olan hediyeyi kullanmışsa da savganın esasen ganimetten alınan ya da birine verilen pay olduğu yukarıdaki ifadelerden bariz bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bundan başka, XVII. yüzyılda Ebu'l-Gazi Bahadır Han tarafından Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan *Şecere-i Türk*'te de savga kelimesine tesadüf edilmiştir: “Yigirme yıl meniñ kirimni yuvıp hizmetimni kıldı tip hemişe haţţ u *savğat* yibere-turgandurlar”. (Yirmi yıl benim kirimi yıkayıp, hizmetimi kıldı diye daima hat ve savga gönderip durmuşlardır)²².

Sonuç olarak, mevcut kaynaklarımızdan hareketle Göktürk ve Uygur çağına kadar inmediği anlaşılrsa da asgari XII. yüzyıldan itibaren savga kelimesinin tarihi membalar ile eski sözlüklerde görüldüğü ve kullanımının fasılasız devam ettiği anlaşılmaktadır. Zikredilen kavramın Kırım ve Osmanlı kaynakları ile vesikalarında ki tasarrufuna ise aşağıda Kırım Hanlığı faslında temas edilecektir. Bilinen en eski eserlerde savga kelimesinin tezahürüne, kullanım şekline ve mânâsına bu suretle temas ettikten sonra şimdi de etimolojik lügatlerde bahse konu sözcüğe yüklenen anlamlara, konuyla ilgili iddialara ve ilmî tartışmalara göz atalım.

Etimolojik Sözlüklerde Savga

1869 yılında *Türk-Tatar Lehçelerinin Mukayeseli Sözlüğü* başlığını taşıyan fevkalâde ayrıntılı bir Türkçe-Rusça lügat hazırlayan Lazar Budagov, “ساوغات/سوغات/سوغات” (savğat / savkat) biçimlerinde sunduğu sözcüğü derinlemesine incelemiş ve Rusçaya “bağış, mükâfat, hediye, özellikle bir seyahatten sonra arkadaşlar tarafından getirilen armağan”²³ suretinde çevirmiş ve yine “hanlara ve asilzâdelere verilen

21 Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme (Vekayi)*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul 2006, s. 464.

22 Eski harfli özgün metni ve Fransızca tercümesi şöyledir: بيكرما بيل مينيك كيرمنى يوب خدمتى قىلدى همیشه خط و ساوغات ييارا تورغان دورلار. Eboul-Ghâzi Béhâdour Khan, *Des Mogols et des Tatares*, Pub. Le Baron Desmaisons, Tome I. Texte, St. Petersburg 1871, s. 313. “Pendant vingt ans elle a lavé mon linge et m'a rendu toutes sortes de services. Il lui envoyait souvent des lettres et des *présents*”. Eboul-Ghâzi Béhâdour Khan, *Des Mogols et des Tatares*, Pub. Le Baron Desmaisons, Tome II. Traduction, St. Petersburg 1874, s. 335.

23 Bu sözcüklerin Rusça karşılıkları için kullanılan kelimeler şunlardır: “даръ, награда, подарокъ, гостинець (въ особенности привозимый друзьямъ послѣ путешествія)”. Lazar Budagov, *Sravitelny Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy*, Tom I, St. Petersburg 1869, s. 647. Bununla birlikte, Farsçadaki “râh averd” (راه آورد) sözcüğü de savganın karşılığı olarak görülmüştür. Örneğin James Redhouse bunu İngilizceye; “A present brought by a traveler” şeklinde, Paul Pelliot Fransızcaya;

hediye”²⁴ anlamına geldiğini belirtmiştir. Ayrıca “سوغة” (savğa) kelimesinin Farsça izahını şu örnek cümleyle yapmıştır; “مرسومی باشد که سپاهیان از علوفه و ماهیانہ بنویسندکان دهند”²⁵. (Sipahilerin aylık ve ulûfelerinden kâtiplere vermesi âdet olsun). Aynı kelime Kırım Türkçesinde hanın istifadesine sunulan mal ve vergi yerine sayılan hizmet için kullanılmış ve yağma sonucu ele geçirilen ganimetlerin bir kısmını imlemiştir: “Savğaların ve çapul savğaların talep itmeyeler”. Buradaki *çapul savğası* tabirinin yağmadan elde edilen mallara ve esirlere karşılık geldiği açıktır. Diğer taraftan, *savğaçi kul*²⁶ adıyla anılan bir görevliden bahsedilmektedir. Budagov, söz konusu unvanı taşıyan kişiyi Rusçaya; “сборщикъ повинностей” (vergi toplayıcısı) ve “ханскій чиновникъ” (hanlık memuru) biçiminde çevirmiştir²⁷. Daha geç bir tarihte Kırım Hanlığı hakkında bilgi veren başka bir kaynakta ise *savğa ağası* şekliyle karşımıza çıkacak olan bu unvana aşağıda temas edilecektir.

Kırgızcadaki *çayza* kelimesi ise “половина добычи” (ganimetin yarısı) ve “идущая въ пользу хана, при барантахъ и нападенияхъ” (baskınlar ile çapularda hanın hissesine düşen pay) anlamındadır. Budagov bu kelimenin *savurgamak* fiili ve *su-yurgal* ismiyle kökteş olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre; Çığataycadaki *sugurmak* ile Altaycadaki *savurmak* da bu cümledendir²⁸. Filolojik açıdan veya köken bilgisi bakımından zikredilen iddialara itirazlar olsa da *su-yurgal* sözcüğünün özellikle Altın Orda ve Kırım Hanlığı zamanında savganın müteradifi olarak kullanıldığını gösteren deliller mevcuttur.

Pavet de Courteille, Budagov’dan kısa bir süre sonra, 1870 yılında, neşrettiği lügatinde *savğat* kelimesini Fransızcaya “présent, don” (hediye, armağan) şeklinde tercüme etmiş ve “Kıldılar arz han makalâtın / Her niçük tuhfе birle *savğatın*”²⁹

“présent apporté au retour d’un voyage” biçiminde, Gerhard Doerfer ise Almancaya; “Geschenk, das man von einer Reise mitbringt” suretinde tercüme etmiştir. Krş. James Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, İstanbul 2001, s. 960; Paul Pelliot, “Sao-houa, sauΓa, sauΓat, saguate”, *T’oung Pao*, Second Series, Vol. 32, Livr. 4, 1936, s. 233; Gerhard Doerfer, *age.*, s. 345: 222.

24 Подарки ханамъ и вельможамъ. Çığatay lisanında “hilat ve pişkeş ve ihsan etmeye derler”. Lazar Budagov, *age.*, s. 647.

25 Budagov bu cümleyi Rusçaya şöyle çevirmiştir: “Жалованье, которое платятъ военные писцамъ, фуражамъ и деньгами”, Lazar Budagov, *age.*, s. 647.

26 Radlov’da “saugaçi” şekliyle görülür. “Сауҗачи; der Abgabensammler, Steuereinnehmer”, Vasiliy Vasilyevič Radlov, *Slovarya Tyurskih Nareçij*, Tom 4, Çast 1, St. Petersburg 1911, s. 234.

27 Lazar Budagov, *age.*, s. 647.

28 Lazar Budagov, *age.*, s. 647.

29 Çığatay Türkçesinde eski yazıyla “هر نیچوک تحفه بیر لا سوغاتین / هر نیچوک تحفه بیر لا سوغاتین” suretinde yazılan bu beyti Fransız lügatnûvis kendi diline de çevirmiştir: “Ils exposèrent les instructions

(Sözlerini ve aynı şekilde hediye ile *savga*larını hana arz ettiler) beytini de misal olarak sunmuştur.

Vasilij Vasilyeviç Radlov ise meşhur lügatinde сауға / соға (sauga / sogga) sözcüğünü ayrıntılı bir şekilde ele almış ve Kırgızcada; “Подарокъ из добычи охотника, который получаетъ встрѣчающа съ охотникомъ”³⁰ (Avcıya rastlayan kimsenin av ganimetinden aldığı armağan) anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu tanım savga kelimesiyle *Moğolların Gizli Tarihi*’ndeki bir anlatıda geçen Моғолца “شر الغه” (şiralğa) sözcüğü arasındaki anlam yakınlığını gözler önüne serer. Konuyla ilgili bir makale kaleme alan Paul Pelliot, avcı Altay toplulukları arasında şiralğa geleneğine sadece Moğolların sahip olmadıklarını, bilakis “présent” (hediye / armağan) anlamındaki *sauya* kelimesinin “fortune” (talih, varlık ve zenginlik) suretinde pek çok dile girdiğini belirtmiştir³¹.

Filhakika tıpkı savga gibi şiralğa kelimesi de *Babûrnâme*’ye girmiştir. Nitekim 1519 yılında bizzat Babûr Şah’ın da iştirak ettiği bir süreik avı sahnesi şöyle tasvir edilir: “Ordunu daryâ sarı yürütüp men Sawâti tarafı, kim Kargxâna ham derlâr, karg avlağam³² bardım. Bir neçâ karg payda boldı, valî jangali qalın edi. Jangaldin çıqmadı. Bir buzavlığ karg tüzqâ çıqıp qaça berdi. Xaylı oq uruldu edi. Özini jangalğa yavuqça saldı. Jangalğa ot saldılar. Ol karg xud tapılmadı. Yana bir karg buzavı

qu’ils avaient reçues du khan et offrirent son présent avec toutes sortes de raretés”. Bk. Pavet de Courteille, *El Lüğâtü'n-Nevâiyye ve'l-İstîşâdâtü'l-Çağatâiyye-Dictionnaire Turk-Oriental*, Paris 1870, s. 344. Aynı beytin Rusça ve Almanca çevirileri ise Radlov tarafından yapılmıştır: “Они согласно приказанію хана представили подарки съ различными рѣдкостями”. “Nach dem Befehle des Chans brachten sie Geschenke mit (allerlei) Seltenheiten dar”. V. V. Radlov, *age*, s. 234.

30 Almanca çevirisi: “Das Geschenk aus der Jagdbeute, das der den Jäger Begegnende erhält. V. V. Radlov, *age*, s. 234. Bu ifadenin Fransızcasına Paul Pelliot’un makalesinde tesadüf etmek mümkündür: “Partie du gibier que recoit celui qui rencontre le chasseur” (Avcıyla karşılaşan kişinin av hayvanından aldığı parça). Bk. Paul Pelliot, “Şirolğa ~ Şiralğa”, s. 111.

31 Paul Pelliot, “Şirolğa ~ Şiralğa”, s. 111. *Şiralğa* geleneğinin kadim bir “klan komünizmi” ile ilgili olduğunu ve Urianghatlar ile Moğollar arasında hiyerarşik olmayan bir ilişkiye işaret ettiğini düşünen âlimle de vardır. Ayrıntılı bilgi edinmek için bk. Harry Jackendoff, “The Uriangçai Connection, Some Social Study and Textual Analysis of the Secret History”, *Mongolian Studies*, Vol. 4, 1977, s. 11.

32 Thackston’ın “avlağal” (آولاغالی) suretinde okuduğu bu kelime Beveridge tarafından yayınlanan Haydarâbâd yazmasında da görüldüğü gibi “avlağam” (اولاغانی) olacaktır. Söz konusu yanlışlık 1857 yılında neşredilen İlminskiy basmasından kaynaklanmış gibi görünmektedir. Zira zikredilen kelimeyi İlminskiy yanlış bir şekilde “avlağalı” şeklinde okumuş ve bu hata Thackston tarafından tekrar edilmiştir. Krş. Zahireddin Muhammed Babur, *Baber-name ili Zâpiski Sultana Babera. (Faksimile Haydarabadского Spiska) / Baburnamah*, İzd. Nikolay İvanoviç İlminskiy, Kazan 1857, s. 285; Anette S. Beveridge, *The Bâbar-nâma*, London 1971, v. 222b; Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza, *Bâburnâme*, II. Kısım, haz. W. M. Thackston, Harvard 1993, v. 222b.

otkâ küyüp tepračlâp yatadur. Boğuzlap har kişi *şiralğa* aldı”³³. (Askeri nehir tarafına gönderip ben de kergedan avlamak için Gürkhâne dedikleri Sevâtî tarafına gittim. Birkaç kergedan görüldü; fakat cengel çok sıkı ve cengelden dışarı çıkmadılar. Yavrulu bir kergedan düzlüğe çıkıp kaçmaya başladı. Cengele ateş verdiler, fakat o kergedan bulunamadı. Diğer bir kergedan yavrusu ateşte yanmış kvranyordu; onu boğazladılar ve herkes bir *parça* aldı)³⁴. Bu suretle, *Moğolların Gizli Tarihi*’nden sonra *Baburnâme* de şüpheye mahal bırakmayacak şekilde *şiralğa* sözcüğünün avdan alınan pay ya da parça anlamına geldiğini teyit etmektedir.

Rus filolog ve lügatnüvis İzmail İvanoviç Sreznevskiy ise *savga* kelimesinin “трофей” (ganimet) ya da “военная добыча” (savaş ganimet) anlamına geldiğini ve henüz Moğollar Deşt-i Kırçak bölgesine gelmeden önce, Kırçakların hüküm sürdüğü devirde, “саигатъ” (saigat) şeklinde Rusçaya girdiğini³⁵ ifade etmiştir ki; bu izahat, yukarıda da görüldüğü üzere, *İpatevskaya Letopis*’teki kayıtlardan çıkarılmıştır.

Savga teriminin erken dönem Rus yıllıklarında görülmesi Paul Pelliot’yu da düşünceye sevk etmiştir. Ona göre; bu kelimenin Moğolca olması zayıf bir ihtimaldir zira Moğolca olsaydı XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Rusçaya girmesi gerekirdi. Nitekim savga tabirini Çincedeki “sahua / sahuo / sauhua” sözcüğü ile eşleştiren bu âlim, kelimenin Türkçe, Moğolca, Çince, Rusça, Farsça, Hintçe ve Latin dillerinde görülmesinin ilginç olduğunu ve bir ihtiyacı karşıladığı için bu kadar geniş bir sahaya yayıldığını haklı olarak ifade etmiştir³⁶.

Şarkiyatçılar arasında savga tabirini en ayrıntılı şekilde inceleyenlerin başında ise Platon Mihayloviç Melioranskiy gelir. Moğol istilasından önce Rus yazılı kaynaklarına giren Doğu halklarına ait kelimeleri tetkik ettiği makalesinde, bahse konu sözcüğün ganimetten elde edilen hediye anlamına geldiğini belirten Rus Türko-

33 W. M. Thackston, *age.*, v. 222b. Bu metnin Haydarâbâd nüshasındaki özgün şekli şöyledir: اوردونی دریا ساری بورونوب مین سواتی طرفی کیم کرگ خانه حم دیر لار کرگ اولاغانی باردیم بر نچه کرگ پندا بولدی ولی جنکی قالین ایدی جنکلدین چقمادی بر بوز اولیق کرگ توزکا چقیب قاچا بیردی خیلی اوق اورولدی ایدی اوزونی چنگلغه باوق غه سالدی چنگل غه اوت سالدیلار اول کرگ حود تاپلمادی ینه بر کرگ بوروی اوتکا کویوب نییره چلاب یاتادور بوغوزلاب شیرالغه اولدی. Kırç. Anette S. Beveridge, *age.*, v. 222b.

34 Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme (Vekayi)*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul 2006, s. 417.

35 İzmail İvanoviç Sreznevskiy, *Materiali dlya Slovar Drevne-Russkago Yazıka po Pismennum Pamyatnikam*, Tom III, St. Petersburg 1912, s. 244. Ancak Veselovskiy bu izahatın tam anlamıyla doğru olmadığını görüşündedir. Ona göre savga sözcüğü “hediye etmek, ödüllendirmek” anlamındadır. Nikolay İvanoviç Veselovskiy, *Han iz Temnikov Zolotoy Ordı Nogay i Ego Vremya*, Petrograd 1922, s. 24, n. 2.

36 Paul Pelliot, “Sao-houa, sauΓa, sauΓat, saguate”, s. 234, 237.

log, savganın galiplerin şeref nişanesi olarak baba, kayınpeder, ağabey vb. gibi yaşça büyük olan akraba veya hısımlara sunulduğu görüşündedir³⁷. Bunun delili olarak da yukarıda beş numaralı dipnotta sunduğumuz *İpatevskaya Letopis*'teki bir kayıdı göstermektedir: “Василкови. князю. посла же *cauzamъ*. братоу своему королеви”³⁸. (Knez Vasilko ise kral olan kardeşine *savga* gönderdi). 1262 yılına ait bu kayıt, mahallî Rus knezlerinden Vasilko'nun düzenlediği bir seferle Litvanya'ya yağmalayıp ganimet elde ettiğine ve yağmadan ele geçirdiği at koşum takımı, zırh ve tulga gibi askerî malzemelerden bir kısmını kardeşi Knez Daniil ile daha başka yakınlarına dağıttığına işaret etmektedir.

Girdiği yabancı dillerden başka pek çok Türk lehçesinde de tesadüf edilen *savga* kelimesi, yukarıda da ifade edildiği gibi, her ne kadar Göktürk ve Uygur dönemi yazılı kaynaklarında görülmesi de besbelli ki oldukça eskidir. Bilindiği üzere, kadim Türk töresi gereği hanlar ganimetin büyük kısmını dağıtmakla mükellefi. Bu gelenek muhtelif Türk boyları arasında XX. yüzyılın başlarında dahi mevcuttu. Örneğin, bir kimse Altay topluluklarına mensup bir avcıya tesadüf ederse taze av etinin bir parçasını alırdı. Yine bir Başkurt, sığır kesimine yardım ederse hatta kesim esnasında sadece o mahalde hazır bulunsa dahi bir parça et kendisine verilirirdi. Tarihî, filolojik ve etnografik bilgiler ışığında, *savga* sözcüğünün eski Rusya'da kullanılan öz Rusça bir kelime olmadığını belirten Melioranskiy tetkikatının ardından vardığı sonucu fevkalâde açık bir şekilde, ön kabullere mütemayil bazı Türkolog ve lügatnüvisler gibi dolandırmadan, delillerini sunmak suretiyle, kesin bir dil kullanarak ifade etmiştir: “Biz bu kelimenin Türkçeden, özellikle de Kıpçak Türkçesinden, ödünç alındığı hususunda kuşku duymuyoruz”³⁹. Görüldüğü üzere, sadece İbn Mühennâ'nın verdiği bilgiyi esas alan ve bunu gerçek mânâda tenkide tâbi tutmadan kabul eden Nicholas Poppe ve takipçilerinin hilafına, İbn Mühennâ ve eseri hakkında doktora tezi hazırlayan Melioranskiy farklı dillerdeki çeşitli kaynakları ilmî usüllere uygun bir şekilde mukayese edip tarihî, filolojik ve etnografik verilerle harmanlayarak daha ciddi ve kabul edilebilir sonuçlara ulaşmayı başarmıştır.

Diğer taraftan, ilmî konularda kılı kırk yaran titizliği, bilgi eksikliğinden kaynaklanan önyargılara karşı şiddetli muhalefeti ve kaleme aldığı tutarlı reddiyeleri ile

37 Platon Mihayloviç Melioranskiy, *Žaimstvovannıya Vostočnyya Slova v Russkoy Pismennosti do Mongolskago Vremeni*, St. Petersburg 1906, s. 17. (Ayrıbasım)

38 *İpatevskaya Letopis*, s. 857.

39 Platon Mihayloviç Melioranskiy, *age.*, s. 17-18.

tanınan Rus Türkolog Nikolay İvanoviç Veselovskiy de savga kelimesinin Türkçe olduğu kanaatindedir ve dahi Melioranskiy tarafından ileri sürülen görüşlere iştirak etmiştir: “*Saigat* kelimesi Türkçe kökenlidir ve henüz Moğolların Rusya’ya duhûlünden önce Türkler tarafından dilimize sokulmuştur. Zira daha öncesinde Rus kaynaklarında bu kelimeye tesadüf edilmez”⁴⁰.

Max Vasmer etimolojik lügatinde, eski Rus yıllıklarına giren bu kelimenin fonetik izahatında müşkülât bulunduğunu ve *saıyat* sözcüğünün Türkçede; “доля добычи, подарок, вознаграждение”⁴¹ (ganimetten pay, hediye, mükâfat) anlamlarına geldiğini belirtir. Daha önce yapılmış çalışmaları derleyen ve çok sayıda kaynağa atıfta bulunan Gerhard Doerfer ise kelimenin diller arasındaki geçişlerini irdeleyip *İpatevskaya Letopis*’teki 1174 yılı kaydına dikkat çekerek; “Russen können es aber nur direkt von den Türken entlehnt haben”⁴² (Ruslar bu kelimeyi doğrudan sadece Türklerden almış olabilirler) demektedir; ayrıca savga kelimesinin Farsça üzerinden Portekizce, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca gibi Latin dillerine girdiğini belirtmektedir⁴³.

Savga tabirinin Türkiye’deki izlerini süren Hasan Eren ise bu kelimenin hem Anadolu’da hem de Rumeli’nde kullanıldığına dikkat çekerek; “Un festin donné à l’occasion de la délivrance d’un mal” (Bir kötülükten kurtulmak amacıyla verilen ziyafet) anlamına geldiğini; *savgi* sözcüğünün ise; “Un festin donné, un cadeau offert en vue d’éviter un mal ou pour réaliser un souhait” (Bir dileği gerçekleştirmek veya bir kötülükten sakınmak amacıyla sunulan bir hediye veya verilen bir ziyafet) mânâsında kullanıldığını tespit etmiştir⁴⁴.

Edhem Rahimoviç Tenişev, Aleksandr Mihayloviç Şerbak, Andreas Tietze, Claus Schönig ve daha başka lügatçilerin bahsettiği savga kelimesi pek çok etimolojik sözlüğe girmiştir⁴⁵. Buralarda verilen muhtasar bilgilerin büyük bir kısmı birbiri-

40 Nikolay İvanoviç Veselovskiy, *age.*, s. 24, n. 2.

41 Max Vasmer, *Etimologičeskij Slovar Russkogo Yazıka*, Tom III, Moskova 1987, s. 545.

42 Gerhard Doerfer, *age.*, s. 347: 222.

43 Portekizce *çaugate / saugate / saguate*, Fransızca *sagoda*, İtalyanca *shiagauti* (?), İspanyolca *saguante*. Bk. Gerhard Doerfer, *age.*, s. 347: 222.

44 Hasan Eren, “La Terme ‘Altaique’ Saura ‘Cadeau’”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1972, Vol. 25, s. 243. Ayrıca Çankırı’da *çavga* şeklinde kullanılan kelimenin; “Festin d’action de grâce à la suite d’un accident auquel on a échappé” (Atlutulan bir kazanın ardından verilen ziyafet) mealinde kullanıldığını da belirtir. Bk. Hasan Eren, *agm.*, s. 240.

45 Edhem Rahimoviç Tenişev, *Sravitelno-İstoričeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov*, Moskova 1997, s. 349-350; Aleksandr Şerbak, *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyullar)*, çev. Rysbek

nin tekrarı niteliğindedir. Son olarak, 2020 yılında Éva Kincses-Nagy tarafından hediye terminolojisiyle ilgili olarak kaleme alınan bir makalede savga sözcüğünden kısaca bahsedilmişse de burada sunulan malumat bilinen etimolojik sözlüklerdeki verilerin derlenmesinden ibarettir⁴⁶.

Eski Türklerde Yağma ve Ganimetin Paylaşımı Meselesi

Yerleşik medeniyetlere nispetle Eski Türklerde üretim usûlleri ve ürün çeşitliliği daha sınırlıydı. Bu durum konargöçer yaşam tarzının doğasıyla ilgiliydi. Nitekim zikrettiğimiz hakikati gösteren veya ima eden tarihî kayıtlar Çin kaynaklarında belirgindir. Filvaki hem Hun ve Göktürk çağlarında hem de sonrasında Çin ile girişilen münasebetlere bağlı olarak yağma ve esir alımıyla ilgili haberler günümüze ulaşmıştır. Bilindiği üzere, yağma pek çok savaşçı topluluk için önemli bir teşvik ve aynı zamanda girişilen askerî faaliyetlerin itici gücüydü. Hâl böyle iken, yağmanın ne surette ve hangi esaslara göre paylaşılacağı da önem arz ediyordu.

Hunlar hakkında bilgi veren Sih-ma Ch'ien (MÖ 135-67) *Tarihçinin Kayıtları* isimli eserinde bu konuya kısmen de olsa temas etmiştir: “Savaşta, kafa kesen ve tutsak alanlara bir kap içki armağan ederler ve ele geçirdiği ganimeti kendisine verirler, yakaladıkları insanları köle yaparlar. Bu nedenle, savaşlarında her biri kendi çıkarı için dövüşür, düşmanı üzerine çekip sürpriz atak yapmada çok yeteneklidirler. Düşmanı gördüklerinde ganimet elde etmek için bir kuş sürüsü gibi toplanırlar. Fakat yenilip zorda kalırlarsa çözümlü bulutlar gibi dağılırlar. Savaşta öleni yüklenip geri getiren, ölen kişinin tüm mallarına sahip olur”⁴⁷.

Hunların hüküm sürdüğü devirde Çinli bir tarihçinin nokta-i nazarından kaleme alınan bu kayıtların doğruluğunu ya da yanlışlığını mutlak surette teyit veya reddedebilmemiz mümkün değildir. Ancak verilen bilgiler Hunlar arasında bir yağma hukukunun mevcudiyetini göstermesi bakımından mühimdir. Bununla bir-

Alimov, Ankara 2019, s. 156; Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C VII, Ankara 2019, 214, Claus Schönig, *Mongolische Lehnwörter in Westghusischen*, Harrasowitz Verlag-Wiesbaden 2000, s. 163.

46 Éva Kincses-Nagy, “Nine Gifts”, *Ottomans-Crimea-Jochids Studies in Honour of Mária Ivanics*, ed. István Zimonyi, Szeged 2020, s. 220-221.

47 Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*, İstanbul 2018, s. 68. Hunlar ve selefleri olan Çin'in kuzeyindeki bozkır halkları hakkında eserler telif eden Rus tarihçi Klyaştorniy de; “Savaşlarda ve baskınlarda ele geçirilen ganimet hayatlarındaki en önemli şeydi” demektedir. Bk. Sergey Grigoryevič Klyaştorniy, *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları*, çev. Kolektif, İstanbul 2018, s. 29.

likte, yağma sonucunda ele geçirilen ganimetin ve esirlerin paylaşımı ve bunların oranları hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir.

Çin kaynakları, Göktürk Kağanlığı döneminde de konuya ilişkin haberler vermemeye devam etmektedir. Örneğin, Mukan Kağan zamanında, 564 yılında, vukua gelen bir hadise anlatılırken şu ifadelere yer verilmiştir: “Mağlup olan Chou kumandanları geriye doğru kaçtılar. Bundan sonra Mukan, Göktürk ordusuna büyük bir yağma yaptırttı. Geri dönülürken yapılan yağmalarda yedi yüz li’lik (400 km) bir alanda insan ve hayvan sürüsü kalmamıştı”⁴⁸.

Göktürk çağına gelindiğinde artık kaynak çeşitliliğimiz nispeten artmakta ve Çin membarlarının yanı sıra Soğdca ve Türkçe yazıtlara müracaat etme olanağı da doğmaktadır. Nitekim 582 tarihli Soğdca Bugut Yazıtı’nda, elde edilen ganimetleri âdil dağıtıp halkına iyi baktığı için Mukan Kağan’dan övgüyle bahsedilmektedir: “O, parayı eşit bir şekilde üleştirdi ve halkını iyi besleyip gözetti”⁴⁹. Hiç şüphe yok ki, bozkır devletlerinin en önemli gelir kaynaklarından biri savaşlarda ele geçirilen ganimetti. Dolayısıyla mal ve esirlerin paylaşımı sorununu âdil bir şekilde çözen ve hakkı gözetken kağanlar doğal olarak kara budununun teveccühünü kazanıp kendi otoritelerini de muhkem kılıyorlardı.

Bugut Yazıtı’ndan başka Bilge Kağan Yazıtı da yağma ve ganimetle ilgili malûmat ihtiva etmektedir:

1. “Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklilerini, has atlarını, aygırlarını, kara samurlarını ve ... gök sincaplarını Türklerime ve halkıma kazandı verdim, ediniverdim ... dertsiz kıldım”.
2. “On yedi yaşında Tangutlara doğru sefer ettim. Tangut halkını hezimete uğrattım. Çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini ve tüm varlıklarını o zaman aldım”.
3. “Tatabı halkı Çin imparatoruna tâbi oldu. Elçisi, iyi haber ve ricaları gelmiyor diye yazın sefer ettim. Halkı orada bozguna uğrattım; at sürülerini ve tüm varlıklarını orada gasp ettim”⁵⁰.

Orhun Yazıtları’nda yağma ve ganimetle ilgili yukarıda sunduklarımızdan daha başka kayıtlar da mevcuttur. Bununla birlikte, girilen savaşlar ve düzenlenen yağ-

48 Ahmet Taşağl, *Gök-Türkler I*, Ankara 2003, s. 24. *Tsu-chih Tung-chien* isimli kaynaktan naklen.

49 Sergej G. Kljaštornyj-Vladimir A. Livšic, “The Sogdian Inscription of Bugut Revised”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1972, Vol. 26/No. 1, s. 77.

50 Talat Tekin, *Orhun Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk*, İstanbul 1998, s. 61, 71.

ma akınları esasen ganimetten aslan payını alan yönetici sınıf için kârlı bir işti. Çünkü halkın ana kitlesi yani kara budun çoğunlukla hayvancılıktan elde ettiği gelirle yaşıyordu. Dolayısıyla Göktürk toplumunun büyük kısmının kazancı takas ticaretine istinat ediyordu⁵¹. Hâl böyle iken, ganimetin kara buduna âdil bir şekilde üleştirilmesi meselesi askerî seferlerin düzenli yapılabilmesi, muhtemel isyan hareketlerinin önlenmesi ve toplumsal düzenin sağlanması bâbında hayatî önem taşıyordu.

Bundan başka, 618 ilâ 742 yılları arasında cereyan eden hadisatla ilgili olarak Göktürkler hakkında bilgi veren *Eski Tang Tarihi (Chiu Tang-shu)* de Çin merkezli bir kaynak olduğu için ganimetin Türkler arasında paylaşımı meselesine dair doğrudan malumat sunmamasına rağmen yağma akınlarına ilişkin bilgi ihtiva eder. Adını andığımız kaynaktaki 721 yılı olayları anlatılırken Basmıllara karşı girilen askerî harekât ve Beşbalık şehrinin talan edilmesi anlatılır: “Tonyukuk ordusunu ikiye ayırıp, bir kısmını önce ara yollardan Beşbalık’a hücumla yolladı. Ancak, ondan sonra askerlerine, Basmılların yurtlarına geri dönmekte olan halkına hücum etmelerini emretti. Bunun üzerine onların hepsi, darmadağın olup, Beşbalık’a kaçıp geldiler. Ama bu sırada, artık şehir düşmüştü; onlar içeri giremedi; hepsi Türkler tarafından esir alındı; sonra da, bu kadını ve erkekli esirlerin hepsini alıp gittiler. Tonyukuk askeriyle dönerken, Çıgtam’dan çıktığı için, Liang vilâyetini de yağmaladı ve bu suretle, kendilerine azık temin ettiler”⁵². Burada ele geçirilen esirlerle malların akıbeti ve nasıl taksim edildiği veri yetersizliğinden dolayı meçhul olsa da ganimetin belirli kurallara göre pay edildiğini düşünmek mümkündür. Zira ganimetin âdil bir şekilde paylaşımının yapılmadığı zamanlarda kağan ve yönetici sınıf için istenmeyen sonuçlara sebebiyet verecek olaylar meydana gelebiliyordu.

Örneğin, Türgişlerin devr-i saltanatında Çin kaynaklarının Su-lu Kağan ile ilgili tuttuğu bir kayıt ganimetten pay alma mücadelesi ile bundan mülhem zuhur eden kavganın doğurduğu dâhili sonuçları yansıtması bakımından fevkalâde ilgi çekicidir: “Hükümdarlığının ilk yıllarında Su-lu Kağan insanları çok güzel yönetiyordu. Çok dikkatli ve tutumluydu. Her meydan savaşından sonra ganimetini emrindekilere dağıttı. Bu yüzden tüm uruklar çok memnundu ve gayretle ona hizmet ediyorlardı. Son yıllarda o kadar cimrileşti ki elde edilen ganimeti paylaşmamaya, kendi elinde tutmaya başladı. O vakit emrindekiler de ondan uzaklaş-

51 Sergey Grigoryevič Klyastorniy, *age*, s. 127.

52 *Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi (Chiu Tang-shu)*, haz. İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, Ankara 2006, s. 53.

maya başladılar. Baga Tarkan ve Dumozhi bir gece ansızın Su-lu'ya saldırıp onu öldürdüler"⁵³.

Ganimetten elde edilen gelir ananevî paylaşım usûllerine göre yani Türk töresinin vazettiği şekilde dağıtılmalıydı ve bu bir zorunluktu. Gereğinin yapılmadığı durumlarda, Su-lu Kağan örneğinde olduğu gibi, kağanların ölümüyle sonuçlanacak isyan hareketleri dahi görülebiliyordu. Nitekim Abdülkadir İnan'ın da özgün bir biçimde belirttiği üzere; törenin bir parçası olan ganimetin âdil paylaşımı ve "mevki hukuku meselesini hanların kendi keyiflerine göre değiştirememiş oldukları malûmdur"⁵⁴.

Filhakika dünyanın muhtelif bölgelerindeki farklı toplulukları incelemek suretiyle ödüllendirme ve armağan mefhumunu antropolojik açıdan ele alan Marcel Mauss'un ulaştığı sonuçları eski Türk toplumu ile bozkır cemiyetine tatbik edecek olursak; elde edilen ganimeti dağıtmak kağan açısından zenginliğin verdiği şeref ve saygınlıkla; yetkiyi, tılsımı ve otoriteyi korumak anlamına geliyor ve kağan, bir nevi kutlu kılınmış olmanın gereklerini yerine getiriyordu. Ganimeti üleştirmenin bir diğer nedeni de yöneticilerin buna icbar edilmesi ve kara budunun; veren, bağışlayan, ihsan eden, esirler ile malları başından savan kağana ait her şey üzerinde bir tür mülkiyet hakkına sahip olmasıydı. Söz konusu paylaşım aynı zamanda daha sonra istifade edilecek bir hiyerarşi vücuda getiriyor ya da mevcut hiyerarşiyi berkitip muhkem kılıyordu⁵⁵.

Çin kaynaklarına vukûfiyeti ve erken dönem Türk toplumunun iktisadî ve içtimâî tarihi hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan İldikó Ecsedy'nin ince ayrımları da hesaba katarak Göktürk ve Uygur çağında ganimetin paylaşımı ile ilgili yaptığı değerlendirme bu bağlamda belirleyicidir: "Çin kaynaklarında sık sık tekrarlanan basmakalıp ifadeleri titiz bir surette tetkik edip yorumlarsak; boy temeline dayanan geleneksel üleşme usûlünü anlayabiliriz. Ele geçirilen mallar genellikle zannedildiği gibi kağanın yardımcıları olan beglerin rütbelerine göre dağıtılmazdı. Bilakis, sayıları birkaç bini bulan boyların başbuğları arasında herkes hissesine düşeni alırdı". Görüldüğü üzere, üleşme yapılırken sadece orun ya da rütbe esas alınmaz savaşta sağlanan faydaya bakılırdı. Dolayısıyla meratip silsilesi esasına dayalı eşit bir dağıtımdan ziyade yararlılığa istinat eden âdil bir paylaşım söz konusuydu.

53 Sergey Grigoryeviç Klyaştorıny, *age.*, s. 202.

54 Abdülkadir İnan, "Orun ve Ülüş Meselesi I- Mevki-Orun Hukuku", *Makaleler ve İncelemeler*, C I, Ankara 1998, s. 246.

55 Marcel Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, çev. Özcan Doğan, Ankara 2013, s. 236, 247.

Son bölümde, Kırım Hanlığı faslında da görüleceği üzere, kağanı koruduğu için yağmaya katılmayanlara ise hükümdar kendi payından savga yani armağanlar verirdi.

Eski Türklerde, ele geçirilen ganimetin ya da toplanan verginin üleştirilmesine bağlı olarak, bozkır devletlerinin mali yapısında bir kağanlık hazinesinden bahsetmek mümkün değildir⁵⁶. Nitekim Çin yönetim tarzını benimsemelerine rağmen bozkır töresinden tamamen soyutlanmayı başaramayan IX. ve X. yüzyıllarda yaşamış Sha-t'o Türklerinin durumu buna örnektir. Hakikaten yağma sonucu ele geçirilen malların paylaşımı kısmen asimile olmuş bir Türk topluluğunda dahi görülmekte idi: “Sha-t'o İmparatorluğu'nun siyasi örgütlenmesinde Sha-t'o kültürünün izleri görülüyordu. Hükûmet nizamı tamamen T'ang Hanedanı'ndan taklit edilmişti ve hatta memurlarının çoğu da Çin'de yetişmişti. Kağan, Tarkan vb. Türkçe unvanları hiç kimse kullanmıyordu. Fakat bazı hususlarda düşünce yapılarını korumuşlardı. Sha-t'olar devlet hazinesi ile hazine-i hassa arasındaki farkı idrak edemiyorlardı... Bu durum imparatorluğun mali ve iktisadi düzeninin tamamen çökmesine sebep oldu. Sha-t'olar bunun sonuçlarıyla ilgilenmediler; savaşta kazandıkları ganimeti paylaşmayı alışkanlık edinmiş bir bozkır budunu olarak, fırsat buldukları anda devlet hazinesini de aynı şekilde üleştiler”⁵⁷.

Daha önce de ifade edildiği gibi, eski Türk toplumunda yağma sonucu elde edilen ganimet halkın en önemli geçim kaynakları arasında olduğu için Çin tarafından kısmen ya da tamamen asimile edilmiş boylar veya devletler dahi kadim paylaşım usûllerini yaşatıyorlardı. Çin kaynaklarından başka, İslam coğrafyacılarının bildirdiklerine göre, aynı gelenek Hazar Kağanlığı'nda da mevcuttu. Nitekim 903-913 yılları arasında *el-A İlaku'n-Nefise* isimli eseri telif eden İbn Rusteh, Hazarlar hakkında şu bilgileri verir: “Ganimet ele geçirilince hepsini İşâ'nın karargâhında

56 Sencer Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu VI.-VIII. Yüzyıllar*, Ankara 2005, s. 220. Müellif bu kitabında konuyla ilgili bazı değerli çıkarımlarda bulunmuşsa da *savga* kavramını anakronistik bir biçimde kullanmıştır. Yani *savga* sözcüğünü kaynaklarda ilk görüldüğü tarihten çok daha eski çağlara götürerek Göktürk ve Uygur dönemlerine teşmil etmiştir. Bu türden rahat ve keyfi yaklaşımların akademik çalışmalara zarar verdiği açıktır.

57 Wolfram Eberhard, *Conquerors and Rulers Social Forces in Medieval China*, Leiden 1970, s. 149. Aynı anlayışın erken dönem Osmanlı tarihinde de görülmesi çarpıcıdır: “Ol zaman pâdişâhları tama'kâr değülleri. Her ne ellerine girürse yiğide ve yenile verürler idi. Hazîne nedür bilmezleridi. Heman kim Hayreddin Paşa kapuya geldi ve pâdişâhlar ile tama'kâr dânişmendler musâhib olup, takvâyı koyup fetvâya yürüdüler, hazîne dahi pâdişâh olana gerekdür dediler. Pâdişâhı kendülere uydurdular. Tama' ve zulm peydâ oldu. Elbetde tama' olduğu yerde zulüm dahi olsa gerekdür”. Bk. *Anonim Osmanlı Kroniği*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2015, s. 28-29.

toplarlar. İşâ bu ganimetlerden istediğini seçer, kendisi (devlet) için alır. Kalanını aralarında paylaşmaları için askerlere bırakır”. Burada bahsedilen İşâ, Hazar kağanının taşıdığı unvanın Arap kaynaklarına yansımış biçimidir. Verilen bilgiler tutarlı görünse de kağanın aldığı hisse ve paylaşım ile ilgili ayrıntılar belirtilmemiştir.⁵⁸

Eski Türk toplumlarında görülen bu askerî, iktisadî ve içtimaî düzen ile kağan ve kara budunun arasındaki ilişkiler ağı acaba İslam dininin kabulünden sonra köklü, hızlı ve kalıcı bir değişime uğradı mı? Bu soruya bir çırpıda evet cevabını vermek mümkün görünmüyor. Örneğin, gelişmiş ve kurumsallaşmış İslam medeniyetine dâhil olan Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan *Kutadgu Bilig*'de Göktürk çağında tasvir edilmiş içtimaî gerçeklere benzeyen ideal formlar mevcuttur. Yani Eski Türk dönemine ait arkaik yapılar genel hatlarıyla korunmuştur. Filvaki Türk dilinin ve Türk kültür tarihinin en önemli yazılı kaynaklarından biri olan bu esere göre; ganimet için savaşmak, ganimet elde etmek için gayret göstermek ve ganimeti askerlere dağıtarken cömert davranmak hükümdarların olmazsa olmaz erdemlerinden biridir:⁵⁹

Akı bolsa begler atı çawlanur
Atı çawı birle ajun beklenür
Awa yağlu tirlür er at sü bolur
Er at sü bile er tilekin bulur
Negü tér eşitgil urup yégli er
Urup al ay alp er yana erke bér
Akı bol bağışla içür hem yétür
Kalı eksüse ur yana al yetür⁶⁰

58 Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001, s. 36. *Zeynü'l-Ahbâr* isimli eserini XI. yüzyılın ortalarında kaleme alan İranlı tarihçi Gerdîzî de Hazarlar hakkında hemen hemen aynı bilgileri verir: “Ganimet alırlarsa hepsini karargâhta toplarlar. Sonra, kumandan bundan istediği miktarı alır. Kalanı askerler arasında paylaştırır”. Bk. R. Şeşen, *age.*, s. 83.

59 Sergey Grigoryeviç Klyastorniy, *age.*, s. 199-200.

60 Yusuf Hâs Hâcib, *Kutadgu Bilig Metin*, haz. Mustafa S. Kaçalın, İstanbul 2019, s. 113-114, Beyit: 2050-2053. Günümüz Türkçesine aktarımı şöyledir: “Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır; bunların nâm ve şöhretleriyle dünya korunur. / Etrafına üşüşerek, asker toplanır ve ordu olur; asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur. / Harp eden ve hayatını bununla kazanan insan ne der, dinle; ey kahraman, vur al ve aldıklarını tekrar yiğitlere ver. / Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse, tekrar vur, al ve eksileni tamamlar”. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig II*, ter. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1959, s. 55.

Kutadgu Bilig'deki bu misalden de anlaşıldığı gibi, din değiştirmek ve yeni bir medeniyet dairesine girmek eski geleneklerin büsbütün terkini gerektirmiyor; bilakis bu yeni medeniyetteki kurum, kavram ve davranış kalıplarıyla uyum sağlama arayışlarını zorunlu kılıyordu.

Kırım Hanlığı'nda Savga

Kırım Hanlığı'nın selefi olan Altın Orda Devleti, kuruluşundan kısa bir süre sonra, Berke Han zamanında, İslam medeniyeti ile tanıştı ve Özbek Han döneminde bu yeni dinin etkisi tedricen arttı. Ancak Türk-Moğol gelenekleri bir anda terk edilmedi ve zikredilen durum Deşt-i Kıpçak sahasında bozkır gelenekleriyle İslamî kurumların etkileşimine, kaynaşmasına ve hatta kimi zaman çatışmasına neden oldu. Bununla birlikte, Altın Orda ve halefleri olan Türk-Tatar hanlıklarında İslamlaşmanın etkisiyle yaşanan idarî, hukukî ve malî alanlardaki değişimin henüz layığıyla aydınlatılmadığını belirtmek gerekir.

Savga tabirine Altın Orda devri kaynaklarında tesadüf edilmese de ganimetin paylaşımına ilişkin bazı kayıtlar mevcuttur. Örneğin XIV. yüzyıl Memlûk tarihçilerinden el-Mufaddal'ın *en-Nehcü's-Sedîd* adlı eserinde Berke Han dönemi hadisesi anlatılırken ganimetin taksimiyle ilgili merak uyandıran haberlere rastlıyoruz: *ما يحصل فى البلاد التى يملكونها ويستولون من نهر جيحون مغرباً فيقسم خمسة اقسام لقسمان للقان الكبير و قسم لبيت باتو.*⁶¹ (Ele geçirdikleri toprakların hasılatını ve Ceyhun Nehri'nin batı kısmının gelirlerini beşe böler; ikisini büyük hana, ikisini orduya, birini de Batu Han'ın ailesine tahsis ederlerdi). Altın Orda hakkında bilgi veren Arap kaynaklarına yansıyan bu haber fevkalâde önemlidir. Zira burada Berke Han'ın ganimetten aldığı pay açıkça belirtilmiştir. Verilen bilginin sahilliği tartışmalı olsa da hanın aldığı oran %40'tır. Ancak aşağıda temas edileceği üzere, daha başka kaynaklardaki kayıtlara göre, hanlara düşen hissenin miktarı her zaman aynı değildir.

Bilindiği gibi, Altın Orda tarihinin ilk yüz otuz yılında kaleme alınan Türkçe belgeler maalesef günümüze ulaşmamıştır fakat bu döneme, yani XIII. ve XIV. yüzyıllara ait orijinal vesikaların Rusça, Latince ve İtalyanca tercümeleleri mevcuttur.

61 Arapça cümlelerin Tiesenhausen tarafından yapılan Rusça tercümesi şöyledir: “Они златовали от реки Джейхуна на Западъ, собиравлось и делилось на 5 частей; (из нихъ) две части (отдавались) Великому кану, две части войску, а одна часть дома Батыеву”. Вк. Vladimir G. Tizengauzen, *Sbornik Materialov, Otnosyaşışysya k Istorii Zolotoy Ordi*, Tom I, St. Petersburg 1884, s. 188, Arapça metin s. 177.

Zikredilen çeviri metinler üzerinden bu belgeleri kısmen yapılandırıp anlamak mümkün görünse de kullanılan özgün Türkçe ve Moğolca kelimeleri tespit etmek fevkalâde güçtür⁶².

Hâl böyle olunca, XVI. yüzyılda Ötemiş Hacı tarafından Çağatay lisanında telif edilen *Cengiznâme* gibi eserlere müracaat etmek elzemdir. Altın Orda'nın iktisadî ve içtimaî tarihi hakkında değerli malumat ihtiva eden bu Türkçe kaynakta Batu Han (Sayın Han) döneminde cereyan eden bir hadise ganimetin paylaşımı bábında önemlidir: “Şiban Han... üç künlük yerdin ılgar salıp bî-haber yatgan leşkeriniñ içine inip keldi. Urus pâdişâhı basa almay, pâdişâhını tutdılar. Leşkeriniñ öltürgenin öltürdiler, kalganın yesin kıldılar. Cândan mâl ve yarag, cibe cevşen tüşüp idi, hiç hesâbı ve kitâbı yok irdi. Ammâ Şiban Han hükm kıldı ki ‘her mâl ve yarag ki, her kişiğe tüşüpdür dest-yâbı alıp kalmasunlar, barçasını keltürsünler’. Ayturlar. Her cinsdin bir harman kıldılar, bî-hesâb harman bolup irdi. İki künden son han yetüşdi, bu feth-i nusretni kördi. Bu mâl yaraglarını barçasını keltürüp çekdiler. Bisyâr hoş-hâl bolup Şiban Hanga köp âferin kıldılar. Andın soñ Şiban Han ki kelip körünüşler kıldı irse, köp türlü ‘inâyet ve şefkatler kılıp *soyurgallar* itdi. Tüşken mâl ve yaragını barusını Şiban Hanga *soyurgal* kılıp, barusını öz leşkerige bahşış kıldı”. (Şiban Han üç gün uzaklıktaki yerden at sürüp, habersiz yatan Rus askerinin içine daldı. Rus hükümdarı Şiban Han’ı bozguna uğratamadı. Rus hükümdarını esir ettiler. Onun askerinden öldüreceklerini öldürdüler, kalanlarını esir ettiler. Candan ve maldan ve askerî teçhizattan zırhlar ele geçmiş idi ki, bunların hesabı kitabı yoktu. Ancak Şiban Han emretti ki: ‘Kişilere düşen her mal ve teçhizat kimsenin elinde kalmasın (sahiplenmesin), hepsini teslim etsinler’. Diyorlar ki, her eşya türünden bir dağ oluştu ve bu hesapsız bir yağın idi. İki günden sonra Sayın Han yetişti ve galibiyeti gördü. Bu mal ve teçhizatın (ganimetlerin) hepsini getirip Sayın Han’a sundular. Çok memnun olup Şiban Han’a çok övgüde bulundular. Ondan sonra Şiban Han, Sayın Han’ın huzuruna gelip körünüş yaptığında her türlü yardım ve şefkat kılıp *suyurgallarda* (ihsanlarda) bulundu. Ele geçen tüm mal ve askeri teçhizatın hepsini Şiban Han’a ihsan edip verdi. Şiban Han hepsini kendi askerine paylaştırdı)⁶³.

62 István Vásáry, “The Role and Function of Mongolian and Turkic in Ilkhanid Iran”, *Turks and Iranians Interactions in Language and History, The Gunnar Jarring Memorial Program at the Swedish Collegium for Advanced Studied*, Edited by Éva Á. Csató, Lars Johanson, András Róna-Tas, and Bo Utas, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden 2016, s. 141.

63 Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, haz. İlyas Kamalov, Ankara 2009, s. 5, 36.

Yukarıdaki iktibastan da anlaşıldığı üzere, Ötemiş Hacı'nın savga tabirinin yerine ödüllendirme, başışta bulunma anlamında kullandığı kelime *suyurgal*'dir. İtirazlar olsa da Uygurcadan Moğolcaya geçtiği iddia edilen bu sözcüğün ilk anlamı; hanın yaptığı lütuf, ihsan ya da hükümdar tarafından imtiyaz sahibi veya kimi zaman ecattan ahfada geçecek şekilde yapılan ödüllendirme⁶⁴. Suyurgal, Ortadoğu'da daha çok arazi tahsisi ile özdeşleştirilen bir terim olmasına rağmen esasen bir hizmet karşılığında verilen mükâfatti. Bunlar köle, arazi, bir bölgenin geliri, ganimet, eşya, mal vs. olabilirdi⁶⁵.

Hâl böyle iken, Ötemiş Hacı'nın *Cengiznâme*'sinden başka 1744-1748 yılları arasında el-Hacc Abdülğaffar b. Hasan el-Kırmî tarafından yazılan *Umdetü'l-Ahbâr* isimli eserde de *suyurgal* kelimesi yine aynı anlamda kullanılmıştır: “Moskov dükası olan lâîni esîr-i der-zincîr ve cümle hazâin ve mühimmâtını zabt ü teshir ittiler. Şîban, sadâkat peymân-ı yağma-gerân olan Tatar'ın elinden bir habbe kaldırmayub cümlesini bir yere cem' itdi. Birader-i ekberi olan Sayın Han-ı âlî-şân geldikde, huzuruna pîşkeş çekdi ise hizmeti hayyîz-i kabûlde vâki olub *suyurgal* inâyete mazhar oldu ve alınan emvâlîn mecmûunu tasnif idüb nısfını Şîban'a ihsan eyledi. Ol dahi askerine *suyurgal* itdi”⁶⁶. (Moskova dükası olan laini esir edip zincire vurdular ve bütün hazinesi ile mühimmatını ele geçirip aldılar. Şîban Han, çapulculuk yapmaya içten bağlılıkla yemin eden yağmacı Tatarların elinde hiçbir şey bırakmayıp hepsini bir yere topladı. Büyük kardeşi olan şan ve şeref sahibi Sayın Han geldiğinde huzuruna çıkıp bu hediyeleri ona sundu. Kabul edildiği yerde hizmetinin karşılığı olarak *suyurgal* ile kendisine lütufta bulunuldu ve ele geçirilen malın tamamını tasnif edip yarısını Şîban Han'a bağışladı. O da askerine *suyurgal* etti).

Öyle anlaşılıyor ki, Ötemiş Hacı'nın anlattığı hadise, büyük ihtimalle bazı değişiklikler yapılarak el-Kırmî tarafından da nakledilmiştir. Fakat bu sonuncusu askere dağıtılan malların, ele geçirilen ganimetin tamamı değil yarısı olduğunu kanaatindeyiz. Ancak şunu da belirtmek gerekir; Kırmîli tarihçinin verdiği bilgiler Ötemiş Hacı'dan alınmış gibi görünse de bu konuya ilişkin kesin bir kayıt mevcut değildir.

64 Ann K. S. Lambton, “Soyurghal”, *EP*, Vol. 9, s. 731; Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C 17, 1972, s. 239-240.

65 Paul D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, Maryland and Oxford 2003, s. 254.

66 Abdülğaffar Kırmî, *Umdet al-Ahbâr*, Kniga 1, haz. Derya Derin Paşaoğlu, Red. İ. M. Mirgaleyev, Kazan 2014, s. 62. Orijinal metin için bk. s. 371 (258b). İktibas ettiğimiz metinde bazı okuma yanlışlarını tespit ettiğimiz için kendi transkripsiyonumuzu kullandık.

Bununla birlikte, suyurgal kelimesinin *Umdetü'l-Ahbâr*'da da savga mealinde kullanıldığı hususu şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açıktır.

Cengiznâme, *Umdetü'l-Ahbâr* ve daha başka pek çok kaynakta geçen suyurgal tabirinin esasen fevkalâde esnek bir kavram olduğu ve zaman içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak ganimetten dağıtılan pay ya da sıradan nakdi hibelerden ziyade, özellikle Ortadoğu'da, devlete yararlık gösteren askerlere veya memurlara mirî araziden bağışlanan yahut tasarruf hakkı tanınan toprağa dönüştüğü bilinse de sözcüğün savga mealindeki arkaik anlamını unutmamak gerekir.

Mamafih 2019 yılında Kırım Hanlığı hakkında bir eser kaleme alan Natalia Królikowska-Jedlińska konuyla ilgili oldukça iddialı fakat son derece mesnetsiz bir görüş ileri sürmüştür. Ona göre; “Moğolların suyurgal kurumunun Kırım'da tedricen Osmanlıların tımar uygulaması ile yer değiştirdiğini veya tımara benzecek şekilde yeniden biçimlendiğini söylemek mümkündür”⁶⁷. Polonyalı tarihçi, meselenin künhüne vâkıf olmadan serdettiği bu görüşlerini evvelce Rus tarihçi Fyodor Fyodoroviç Laşkov (1858-1917) tarafından yapılan araştırmaları kendi nokta-i nazarından yorumlayan Alan Fisher'e dayandırır. Ancak Laşkov'un söz konusu makalesi incelendiğinde, Kırım'daki toprak sisteminin eski Rusya'daki *pomestye* (çiftlik, malikâne) ve *voçina* (yurtluk) uygulamaları ile mukayese edildiği görülür⁶⁸. Dolayısıyla atıfta bulunmasına rağmen, Królikowska-Jedlińska'nın, Laşkov tarafından kaleme alınan “Kırım-Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihi Tetkikler” başlıklı Rusça makaleyi okumadığı anlaşılmaktadır. Zira bu yazının ilgili sayfalarında tımar sisteminin adı dahi zikredilmez. Ayrıca Kırım tarihi layıkıyla incelendiğinde Osmanlı hâkimiyetinin ve buna bağlı olarak idare tarzının Kırım Hanlığı'nın tamamına nüfuz edemediği ve kıyı kentleriyle sınırlı kaldığı görülür. Nitekim kâfi derecede tetkik edilmemiş olsa da Kırım'ın muhtelif bölgelerinde eski Türk-Moğol gelenekleriyle Osmanlı uygulamalarının birlikte veya münferit

67 Natalia Królikowska-Jedlińska, *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532-1774). With Special Reference to the Reign of Murad Giray (1678-1683)*, Leiden-Boston 2019, s. 110. Aynı yazarın kaynaklara nüfuz edemeden savga hakkında verdiği beylik bilgiler için bk. Natalia Królikowska-Jedlińska, *age.*, s. 179, 182.

68 Laşkov özetle şunları söyler: Kırım'ın ilhakından sonra ortaya çıkan pomeşçik mirzalarının büyük çoğunluğu hanlıkta var olan yerel sistem sayesinde toprak mülkiyetine sahipti. Biz buna “yerel” diyoruz çünkü onun tarihi bizim mahallî sistemimizle benzerlik arz eder. Bu sonuncusu gibi o da mahallî hukukumuzu tayin eden hizmet sunumunun başlamasıyla ortaya çıktı; tıpkı sistemimiz gibi pomestyenin voçinaya dönüşmesiyle sonuçlandı. Bk. Fyodor Fyodoroviç Laşkov, “İstoriçeskiy Oçerk Kırımsko-Tatarskago Zemlevladieniya (Prodoljenie)”, *Izvestiya Tavriçeskoj Uçenoy Arhivnoy Kommissii*, No: 23, Simferopol 1895, s. 93.

yaşadıkları ve bu düalist yapının hem hukuk sistemine hem de toprak meselesine sirayet ettiği malumdur.

Kırım Hanlığı'nda savga ve üleştirilmesi meselesiyle ilgili açık, berrak ve aydınlatıcı bilgilere tesadüf ettiğimiz en eski kaynak 1553 yılında Kaysunizâde Mehmed Nidaî nam-ı diğer Remmal Hoca tarafından telif edilen *Tarih-i Sahib Giray Han* isimli yazma eserdir. Suyurgal sözcüğünün de pek çok yerde zikredildiği bu birinci el kaynakta savga kelimesi müellif tarafından üç farklı yerde kullanılmıştır:

1. “Her kişi olcasın götürüb han hazretlerine arz etdiler. Han hazretleri ferhunde savgaların almayup bağışladı. Asker bu sürür ile kona ve göçe Temrük hisarın geçüb Kuban Suyı kenarına kondılar”⁶⁹. (Herkes elde ettiği ganimeti getirip han hazretlerine sundu. Han hazretleri bu uğurlu savgaları almayıp bağışladı. Askerler sevinç içerisinde konup göçerek Temrük Kalesi’ni geçtiler ve Kuban Irmağı kenarına konuşlandılar).

2. “Ve on beş gün Çerkes tağların elekden eler gibi ettiler. Andan dönüb bir yere cem olub kondılar. Han hazretleri üç gün içinde elli bin esirin savgasın aldılar. Ve yüzden ziyade mirzaları kademeye urub üç günden sonra devlet ile dönüb göçdiler. Asker tok toyum, esirsiz kimesne yok idi. Halkın gönli şen ve şâdman”⁷⁰. (On beş gün boyunca Çerkez dağlarını köşe bucak dolaştılar. Oradan dönüp bir yere toplanarak konuşlandılar. Han hazretleri üç gün içerisinde elli bin esirin savgasını aldı. Yüzden fazla mirzayı rütbesine göre sıralayıp büyük saadet ve zenginlikle dönüp gittiler. Askerler iyice doydu, esiri olmayan kimse yoktu. Halkın gönlü şen ve sevinçliydi).

3. “Han hazretleri Kapartay sınırudan çıkub bir suyun kenarında oturak edüb ol menzilde on bin esirin savgasın alub yanında çapula varmayan adamlara birer ikişer esir verüb eger topçı ve eger tüfenkcidir hiç kimesneyi mahrum komadı. Han hazretlerinin üç dört yüz esiri var idi”⁷¹. (Han hazretleri Kabartay sınırından çıkıp bir yerde konakladı. Burada on bin esirin savgasını aldı ve yanında bulunup yağmaya katılmayan adamlarına birer ikişer esir verdi. Topçuları ve tüfekçileri de mahrum etmedi. Han hazretlerinin üç dört yüz esiri vardı).

Kaysunizâde Mehmed Nidaî'nin verdiği bu bilgilerin tamamı Sahib Giray Han'ın Çerkezistan ve Kafkasya bölgesine düzenlediği seferlerle ilgilidir. İlk kayıttan, tıpkı

69 *Tarih-i Sahib Giray Han*, haz. Özalp Gökbilgin, Ankara 1973, s. 44 (22a).

70 *Tarih-i Sahib Giray Han*, s. 80 (45a).

71 *Tarih-i Sahib Giray Han*, s. 94-95 (52a-52b).

Altın Orda döneminde olduğu gibi, öncelikle askerlerin ele geçirdiği bütün ganimetin toplandığı ve hanın kendi hissesinden yani savgasından feragat ederek bunların tamamını dağıttığı anlaşılıyor. İkinci kayıttan, Çerkezistan'ın dağ köylerine kadar girildiği, tutsak edilen elli bin kişinin bir yere toplandığı ve hanın üç gün içerisinde bu esirlerden savga adıyla anılan payını aldığını öğreniyoruz. 1543 yılında gerçekleşen bu seferde savganın miktarı yani hanın hissesine düşen esir sayısı hakkında bilgi verilmemiştir. Üçüncü kayıta ise, Kabartay bölgesinde ele geçirilen on bin esirden hanın yine payını aldığı, bunların bir kısmını yağmaya katılamayan muhafızlarına ve yakın adamlarına dağıttığı ve kendisine üç yüz dört yüz esir kaldığı ifade edilmiştir.

Esasen Kırım hanları bu tür yağma akınlarını sadece Kafkasya ve Çerkezistan bölgesine değil Rusya ile Lehistan taraflarına da düzenliyorlardı. Ele geçirilen esirler yaş, cinsiyet, sağlık durumu, güzellik vb. özelliklerine göre tasnif edilip paylaşıldıktan ve bir kısmı hediye olarak dağıtıldıktan sonra geriye kalanlar başta İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde satılıyordu. Dikkat edilirse üleştirme Osmanlı Devleti'nde uygulanan İslam hukukuna göre değil bozkır gelenekleri mucibince yapılıyor; hanlar, miktarı zamana, mekâna ve hükümdarın arzusuna göre değişiklik arz edebilen savgalarını alıyorlardı.

Yukarıda bahsettiğimiz İkinci Çerkezistan Seferi olarak bilinen 1543 yılındaki askerî harekâtın dönüşünde Sahip Giray Han, Kefe begine ve kaptanına ikişer esir sadaka etmişti; ayrıca huzura gelip el öptüğü için Kefe begine yirmi esir ve iki mirza daha verildi. Yine şehre girerken kendisini karşılamaya gelen müftü ve kadı efendiye beşer onar esir ihsan edildi. Nâzır ve emirlere (ümenâ) de birer ikişer esir bağışladı. Nihayet sarayına vardığında oğulları Emin Giray ve Âdil Giray ile mahrem-i haslarına da esirler armağan etti⁷².

Halil İnalçık'a göre; bu sefer sonucunda hanın hissesine düşen pay (savga) iki bin köle idi. Han ganimetten payını sefer dönüşlerinde ordu konaklarken özellikle esir ve sığır olarak alırdı. Çok sayıda tutsakla dönüldüğünde mahallî tüccarlara haber gönderilir (her tarafın bezirgânı haber alub) ve büyük bir alışveriş başlardı. Kırım'daki kabilelerin refah ve gücü de köle ve canlı hayvanlara dayanırdı. Evvelce de ifade edildiği gibi, bu köleler ya esir pazarlarında satılır ya da hanın beglere tahsis ettiği geniş arazilerin işlenmesinde kullanılırdı⁷³.

72 *Tarih-i Sahib Giray Han*, s. 80-81 (45a-45b).

73 Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, S. 135 (Mart-Nisan 1983), s. 69.

Savga hakkında bilgi veren bir diğer eser XVIII. yüzyılın ilk yarısında Seyyid Mehmed Rıza tarafından yazılan *Es-Sebü's-Seyyâr fi Ahbâr-ı Müülûki't-Tatar* başlıklı yazmadır. Gerek Kırım tarihi gerekse umumi Türk tarihi açısından çok büyük ehemmiyeti haiz bu mufassal eserde Moğollardan bahsedilirken, bozkır gelenekleri hor ve hakir görülmekle birlikte (resm-i bâtl-ı câhilâne ve töre-i 'atıl-ı mecûsâne-leri üzere) Tarhan unvanına sahip görevlilerin işledikleri dokuz kabahatten muaf tutuldukları belirtilir. Seyyid Mehmed Rıza'nın saydığı dokunulmazlıklardan üçüncüsü şöyledir: "Sâlisen savga ta'bîr ittikleri 'öşr-i ganâ'im resminden mu'af u müsellem"⁷⁴ tutulurlar. (Üçüncü olarak, savga dedikleri onda bir oranındaki ganimet vergisinden muaf tutulup, bunu vermiş kabul edilirler). Müellif tarafından tarihî bağlamına uygun olarak kullanılan, askerler tarafından hana verilen savga vergisinin oranı burada %10 olarak gösterilmişse de bu miktarın değişkenlik arz ettiğini daha önce ifade etmiştik.

Aynı eserdeki bir diğer kayıt ise III. İslam Giray (1644-1654) döneminde cereyan eden son derece ilginç bir hadiseyle ilgilidir: "Ümerâ-i Şîrin'den Kutluşâh nâm cesur u be-nâmı bir mikdâr Tatar-ı sebük-bâra sipeh-sâlâr ve bilâd-ı kefereye isâl-ı hasâret itmege me'mur olmağın ganâ'im-i bî-şümâra dest-res müyesser olup 'avdetlerinde cânib-i hâna 'a'id savga ta'bîr itdikleri humsı edâda karaçu ve kapu-kulı muhâlefet ve tahsiline mu'ayyen mübâşirler dahi huşunet idüp müşâtemeleri mukâteleye mü'eddi olmağla nüfûs-ı kesîrenin telef olmasına bâdî oldu"⁷⁵. (Şîrin [kabilesi] emirlerinden cesur ve namı Kutluşah'ı bir miktar hafif Tatar süvarisiyle kafirler beldesine zarar vermeye memur ettiler. O, kolaylıkla sayısız ganimet ele geçirip geri dönerek, hana ait olan savga dedikleri beşte bir oranındaki payı sunduğunda karaçi begler ve kapıkulları karşı çıktılar. Savganın tahsili için tayin edilen görevliler de kabalık edip küfürleşince birbirlerini öldürmeye başladılar ve bu durum pek çoğunun telef olmasına sebebiyet verdi).

Öyle anlaşılıyor ki, savganın paylaşımı Kırım Hanlığı'nda en önemli meselelerden biriydi. Hanlar ile büyük kudret sahibi karaçi begler arasındaki son derece girift ilişkiler III. İslam Giray devrinde de kendini göstermiş ve hana verilmesi gereken beşte birlik paya (hums) itirazlar edilmişti. Bu muhalefet dahi Kırım'daki kabile aristokrasisinin ne denli güç ve nüfuz sahibi olduğunu açıkça göstermektedir. Söz konusu kayıta zikredilen *tahsiline mu'ayyen mübâşirler* ise galip ihtimalle *savgacı kul*

74 Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr fi Ahbâr-ı Müülûki't-Tatar (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, haz. Yavuz Söylemez, Ankara 2020, s. 53 (17b).

75 Seyyid Mehmed Rızâ, *age.*, s. 219 (83a-83b).

veya *savga ağası* tabir edilen; han adına ganimeti toplama ve üleştirme işlerinden sorumlu hanlık memurlarıydı. Paylaşım yapılırken yaşanan anlaşmazlıklar ise büyük kavgalara ve hatta bu memurların ölümüne dahi sebep olabiliyordu.

Bundan başka, 1600-1676 yılları arasında yaşayan Osmanlı tarihçisi Hezârfen Hüseyin Efendi de ömrünün sonlarına doğru tamamladığı *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı eserinde Kırım Hanlığı'nın kanun, âdet ve geleneklerine ilişkin malumat verirken üç yerde savga ve savga ağası hakkında kısa bilgiler sunar:

1. “Asker Kırım’a dâhil oldukda han, ağaların tayin edüb savgayı cem iderler. Savga (صوغه) didikleri lisânlarında penç-yek mânâsındır”⁷⁶. (Asker Kırım’a girince han, ağaları belirleyip savgayı toplar. Savga dedikleri, dillerinde beşte bir [pençik] anlamına gelir).

2. “Ve ganimet vâki oldukda han hazretleri tarafından nasb olunan savga ağasına (صوغه اغاسی) savgasın virirler. Bir akçasın ketm etmezler”⁷⁷. (Ganimet ele geçirildiğinde han hazretleri tarafından belirlenen savga ağasına savgayı verirler. Bir akçasını bile saklamazlar).

3. “Han hazretleri bir yere asker çıkarmak lazım gelse yedi âdeme bir gazkan götürürler ve burkuş (برقوش) tabir ederler ve her karyeden kaç burkuş çıkarabilirler ve defter ile ana göre savgayı cem iderler”⁷⁸. (Han hazretleri bir yere asker gönderse her yedi kişiye bir kazan getiriler ve buna burkuş derler. Her köyden kaç burkuş çıkarabileceklerini deftere kaydedip ona göre savgayı toplarlar).

Görüldüğü üzere, Hezârfen Hüseyin Efendi savgayı Osmanlı sistemindeki pençik usûlü ile kıyaslayıp onun muadili olarak kabul etmiştir. Toplanan ganimetin bir akçasının bile saklanamadığı, savga ağalarının han tarafından belirlendiği ve üleştirme işinin bu ağalar tarafından yapıldığına ilişkin verdiği bilgiler Kırım tarihlerindeki malumatla örtüşmektedir. Ayrıca esir ve malların defter tutmak suretiyle kayıt altına alındığı da ifade edilmiştir. Filvaki yukarıda savganın paylaşımıyla

76 Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Bibliothèque Nationale de France, Département des manuscrits, Turc 40, v. 105b. Paris'te bulunan bu yazma eser esasen okunmuş ve Latin harflerine aktarılmıştır fakat hazırlanan metinde çok fahiş hatalar vardır. Örneğin savga kelimesi *suğa*, savga ağası ise *suğa ağası* şeklinde okunmuş ve konuyla ilgili hiçbir şerh düşülmemiştir. Krş. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 170, 171, 172.

77 Hezârfen Hüseyin Efendi, *age*, v. 107a.

78 Hezârfen Hüseyin Efendi, *age*, v. 108a.

ilgili çıkan anlaşmazlıklardan bahsetmiştik. Bu ihtilafların Kırım kadı sicillerine⁷⁹ aksetmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak Kırım Hanlığı'nın muhtelif dönemlerine ait bahse konu mahkeme kayıtları son yıllarda St. Petersburg şehrinde tespit edilmişse de henüz bir bütün hâlinde yurdumuza getirilip incelenememiştir. Hâl böyle iken, istikbalde bu siciller hakkında yapılacak tetkiklerde incelediğimiz konuya dair kayıtlara tesadüf etmek şaşırtıcı olmayacaktır.

Kırım tarihlerinden başka, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde de savga hakkında tatminkâr bilgilere tesadüf ediyoruz. IV. Mehmed Giray'ın ikinci devr-i saltanatında (1654-1666) Karadeniz'in kuzey bölgelerini dolaşıp Kırım'a da giden meşhur seyyah, eserinin altıncı cildinde bir ve yedinci cildinde ise üç kez olmak üzere, toplam dört yerde savgadan bahseder:

1. Yine bu Udvarhel sahrâsı âsâyişinde cümle guzât Seykel'de olan üsârânın fer-mân ile kanûn üzre penc-i yek taleb olundukda otuz bin yiğidin cemî'i esîrlerinden on sekiz bin esîr ve sağîr kebîr penc-i yek pâdişâh için alındı. Gayri mâl-ı ganâimden bir şey alınmadı. Ve Tatardan dahi kanûndur bir şey alınmaz. Anların savgaların hânlar ve kalgalar ve nûreddinler ve yalı ağaları alır⁸⁰. (Yine bu Udvarhel sahrâsı asayışinde tüm gaziler Seykel'deki esirlerin ferman ile kanun üzere beşte biri talep olununca otuz bin yiğidin toplam esirlerinden küçükü büyüklü on sekiz bin esirin beşte biri padişah için alındı. Ganimet mallarından başka bir şey alınmadı. Kanun gereği Tatarlardan da bir şey alınmaz. Onların savgalarını hanlar, kalgaylar, nureddinler ve yalı ağaları alır).

2. Çalab Ellâh korsa bizge pırsat ve nusrat berirse doyum bolğanda barınızın kollarında olan şuralar ve devgelerinizden carım savka alayım ve size semmûr ton ve semmûr şıprıtma kalpaklar vereyim⁸¹. (Çalab Tanrı bize fırsat ve üstünlük verip yardım ederse, ganimet elde ettiğimizde hepinizin ellerinde olan esir gençlerden ve develerinizden yarım savga alayım, size samur elbise ve samur kalpaklar vereyim).

79 Son derece önemli olan bu mahkeme kayıtları hakkında toplu bilgi edinmek için bk. *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, haz. Fehmi Yılmaz, Ahmet Cihan, Özlem Deniz Yılmaz, ed. Erol Özvar, Ankara 2021.

80 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zallî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002, s. 39 (25a).

81 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zallî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2003, s. 195 (115a).

3. Kal'a-i Praslov altına gelindikde hân hazretleri ahd-i misâkına vefâ edüp cümle asker-i İslâm'ın üsârâ ve mâl-ı ganâimlerinden nısıfıyyet üzre savkaların alup bu hakîrin on sekiz esîrinden bir şey almadığından mâadâ yedi esîr ve iki yorğa ve-rüp cümle askerinin esîrlerin altı bin askerle Kırım'a gönderüp cümle salt kaldılar⁸². (Praslov Kalesi altına geldiğimizde han hazretleri verdiği sözü tutup Müslüman askerlerin tamamından esir ve ganimet mallarının yarısını savga olarak alıp, benim on sekiz esirimden bir şey almadığı gibi bana yedi esir ve iki alaca at verdi. Bütün askerlerin esirlerini altı bin askerle Kırım'a gönderdi ve tamamı yüklerinden kurtuldu).

4. Bunda muhâfazada kalan nüreddîn sultân kal'adan niçe yüz aded şâhâne toplar atdırup azîm şâdimânlar olundukdan sonra asker-i İslâm'a yüz sığır ve yigirmi re's at kebâbları ziyâfeti ile yüz fiçı boza nûş olunup cümle asker-i İslâm'ın esîrlerinden savka için esîr başına beşer guruş alınıp defter mücebince bu sâl-i mübârekde bir sefere çıkışta yedi kerre gazâ olduğu bir târihde tahrîr olunmamıştır⁸³. (Burada savunmada kalan nureddin sultan kaleden hükümdara ait yüzlerce top atırıp büyük sevinçler yaşandıktan sonra Müslüman askerlere yüz sığır ve yirmi baş at kebabı ziyafeti ile yüz fiçı boza içirildi. Müslüman askerlerin tamamının esirlerinden savga olarak esir başına beşer kuruş alındı; defter gereğince bu kutlu yılda bir sefere çıkışta yedi kere gaza yapıldığı bir tarihte yazılmamıştır).

Evliya Çelebi'nin ifadesine göre; han fermanı ile belirlenen bir savga kanunnâmesinden bahsetmek mümkündür. Bunu ispat edecek müstakil bir vesika henüz tespit edilememiş olsa da farklı kaynaklarda konuyla ilgili sık sık atfı yapılan *defter* sözcüğü buna şahadet etmektedir. Kırım hanı dışında hanlıkta veliaht mânâsında kullanılan *kalgay*, ikinci veliaht anlamına gelen *nureddin* ve esir ticaretinde mühim rol oynadığı anlaşılan *yah ağası* gibi üst düzey yöneticiler ve bazı memurlar da savgadan pay alırlardı. Yine düzenlenen yağma akınlarından önce, ganimet elde edildiği takdirde, sefer sonunda savganın ne oranda alınıp dağıtılacağı hakkında askerlere bilgi verilir. Yapılan bu görüşmeler han ile sefere asker gönderen boy begleri arasında yapılan bir ahit sayılırdı. Hanın aldığı savga miktarının değişken olduğu daha önce belirtilmişti. Evliya Çelebi'nin sunduğu bilgilerde zikredilen oran bir yerde %20 diğerinde ise %50 suretinde tebarüz etmiştir. Ayrıca askerler ele geçirdikleri esirlerin savgasını kimi zaman aynı ödemek yerine belirlenen bir tarife üzerinden nakdî olarak da ödeyebiliyorlardı. Ganimetin bol olması sevince

82 Robert Dankoff, *age.*, s. 197 (115b).

83 Robert Dankoff, *age.*, s. 200 (117b).

neden olur ve mutantan eğlenceler yapılırdı. Filhakika Osmanlı seyyahı bu toylara şahit olmuştu.

Sonuç olarak, XII. yüzyıldan itibaren tarihî kaynaklarda görülen savga tabirinin köken itibarıyla Türkçe olup, başta Moğolca olmak üzere pek çok dile girdiği açıktır. Türkistan'dan Deşt-i Kıpçak sahasına doğru yayılım gösteren bu kelime, yağma sonucu ele geçirilen ganimetten hanın aldığı payı ve kendisine düşen hisseden hanın yaptığı ihsanlar ile dağıttığı armağanları imlemektedir. Mevcut kaynaklar ışığında savga sözcüğünü XII. yüzyıldan geriye götürmek şimdilik mümkün olmasa da ganimetin paylaşılması ile ilgili geleneğin Hun çağına kadar indiği ve fasılaya uğramadan devam ettiği bilinmektedir. Kıpçak Türkçesinde açıkça görülen bu kelimenin Moğollar zamanında yaygınlık kazanmasının fakat Altın Orda kaynaklarında görülmemesinin sebebi ise Cuci Ulusu'na ait Türkçe vesikaların günümüze ulaşmaması ya da kısmen ulaşmasıdır.

Altın Orda'nın halefi olan Kırım Hanlığı'nda savga uygulamasının çok canlı olduğu ve hanlığın tarih sahnesinden silindiği XVIII. yüzyıla kadar devam ettiği kaynakların şahadetiyle sabittir. Savganın Osmanlı Türkleri tarafından bilindiği fakat İslamî uygulamalar nedeniyle Osmanlı vergi terimleri arasına girmediği anlaşılıyor. Filvaki sultanın ganimetten aldığı pay pençik usûlüne göre tayin edilirdi. Deşt-i Kıpçak ve Kırım sahasını dolaşan Evliya Çelebi'nin bu sözcüğü tarihî bağlamına uygun olarak kullanıp kaydetmesi fevkalâde mühimdir. Savganın başka dillere tercüme edilmeden, özgün hâliyle Çince, Rusça, Arapça, Farsça, Moğolca, İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce gibi dillere girmesi ise Türklerin yayıldığı coğrafyanın genişliği ve o dönemde söz konusu kavrama duyulan ihtiyaçla ilgilidir.

KAYNAKLAR

- Abdulgaffar Kırımı, *Umdet al-Ahbar*, Kniga 1, haz. Derya Derin Paşaoğlu, Red. İ. M. Mirgaleyev, Kazan 2014.
- Anonim Osmanlı Kroniği*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2015.
- Berezin, İlya Nikolayeviç, *Trudi Vostoçnago Otdeleniya XIII. Sbornik Letopisey. İstoriya Mongolov Soçinenie Raşid-eddina-İstoriya Çingiz Hana do Voşşetviya Ego na Prestol, Persidskiy Tekst s Predisloviem*, St. Petersburg 1868.
- Beveridge, Anette S., *The Bábar-náma*, London 1971.
- Budagov, Lazar, *Sravitelny Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy*, Tom I, St. Petersburg 1869.
- Buell, Paul D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, Maryland and Oxford 2003.
- Codex Cumanicus*, ed. Géza Kuun, Budapeşte 1880.
- Codex Cumanicus*, haz. Mustafa Argunşah-Galip Güner, İstanbul 2015.
- Courteille, Pavet de, *El Lügâtü'n-Nevâiyye ve'l-İstişhâdâtü'l-Çagatâiyye-Dictionnaire Türk-Oriental*, Paris 1870.
- Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi (Chiu Tang-shu)*, haz. İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Divitçioğlu, Sencer, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu VI.-VIII. Yüzyıllar*, Ankara 2005.
- Doerfer, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band I, Wiesbaden 1963.
- Eberhard, Wolfram, *Conquerors and Rulers Social Forces in Medieval China*, Leiden 1970.
- Eboul-Ghâzi Béhâdour Khan, *Des Mogols et des Tatares*, Pub. Le Baron Desmaisons, Tome I. Texte, St. Petersburg 1871.
- Eboul-Ghâzi Béhâdour Khan, *Des Mogols et des Tatares*, Pub. Le Baron Desmaisons, Tome II. Traduction, St. Petersburg 1874.
- Ebu'l Kâsım Cârullâh Maħmūd Bin 'Omar Bin Muħammed Bin Aħmed ez-Zamaħşarî el-Hvârizmî, *Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuŝter Nüşhası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, haz. Nuri Yüce, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Eren, Hasan, "La Terme 'Altaique' Saura 'Cadeau'", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 25, 1972, s. 237-243.

- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2003.
- Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme (Vekayi)*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul 2006.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kütübü*, İstanbul 2007.
- Gül, Bülent, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, Ankara 2016.
- Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Bibliothèque Nationale de France, Département des manuscrits, Turc 40.
- Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.
- İnalçık, Halil, “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı”, *Emel*, S. 135 (Mart-Nisan 1983), s. 51-73.
- İnan, Abdülkadir, “Orun ve Ülüş Meselesi I- Mevki-Orun Hukuku”, *Makaleler ve İncelemeler*, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 241-254.
- Jackendoff, Harry, “The Uriangqai Connection, Some Social Study and Textual Analysis of the Secret History”, *Mongolian Studies*, Vol. 4, 1977, s. 5-38.
- Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, haz. Fehmi Yılmaz, Ahmet Cihan, Özlem Deniz Yılmaz, ed. Erol Özvar, Ankara 2021.
- Kincses-Nagy, Éva, “Nine Gifts”, *Ottomans-Crimea-Jochids Studies in Honour of Mária Ivanics*, Edt. István Zimonyi, Szeged 2020, s. 215-227.
- Kljaštornyj, Sergej G.- Livšic, Vladimir A., “The Sogdian Inscription of Bugut Revised”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1972, Vol. 26/No. 1, s. 69-102.
- Klyaštornyj, Sergey Grigoryeviç, *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları*, çev. Kolektif, İstanbul 2018.
- Królikowska-Jedlińska, Natalia, *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532-1774). With Special Reference to the Reign of Murad Giray (1678-1683)*, Leiden-Boston 2019.
- Lambton, Ann K. S., “Soyurghal”, *EP*, Vol. 9, s. 731-734.
- Laşkov, Fyodor Fyodoroviç, “İstoriçeskiy Oçerk Kırımско-Tatarskogo Zemlevladieniya (Prodoljenie)”, *İzvestiya Tavriçeskoj Uçenoy Arhivnoy Kommissii*, No: 23, Simferopol 1895, s. 71-117.

- Manghol-un Niüça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi) Moğollarn Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, Ankara 1995.
- Mauss, Marcel, *Sosyoloji ve Antropoloji*, çev. Özcan Doğan, Ankara 2013.
- Melioranskiy, Platon Mihayloviç, *Zaimstvovannyya Vostochnyya Slova v Russkoy Pismennosti do Mongolskago Vremeni*, St. Petersburg 1906.
- Otkan, Pulat, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*, İstanbul 2018.
- Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, haz. İlyas Kamalov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Pelliot, Paul, "Sao-houa, sauΓa, sauΓat, saguate", *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 32, Livr. 4, 1936, s. 230-237.
- Pelliot, Paul, "ŠirolΓa ~ ŠiralΓa", *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 37, Livr. 3/4, 1944, s. 102-113.
- Polnoe Sobranie Russsskih Letopisey II İpatevs kaya Letopis*, Moskova 2001.
- Poppe, Nicholas N., *Mongolskiy Slovar Mukaddimat al-Adab*, Çast I-II, Moskova-Leningrad 1938.
- Prochazka, Helen Y., "Warrior Idols or Idle Warriors? On the Cult of Saints Boris and Gleb as Reflected in the Old Russian Military Accounts", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 65, No. 4 (Oct. 1987), s. 505-516.
- Rachewiltz, Igor de, *Index to the Secret History of the Mongols*, Indiana University, Bloomington 1972.
- Radlov, Vasiliy Vasilyeviç, *Slovarya Tyurskih Nareçiy*, Tom 4, Çast 1, St. Petersburg 1911.
- Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001.
- Redhouse, James, *Turkish and English Lexicon*, İstanbul 2001.
- Schönig, Claus, *Mongolische Lehnwörter in Westoghusischen*, Harrasowitz Verlag-Wiesbaden 2000.
- Şerbak, Aleksandr, *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyllar)*, çev. Rysbek Alimov, Ankara 2019.
- Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme-Tenkittli Metin)*, Haz. Yavuz Söylemez, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Sreznevskiy, İzmail İvanoviç, *Materiali dlya Slovar Drevne-Russkago Yazıka po Pismennum Pamyatnikam*, Tom III, St. Petersburg 1912.
- Tarih-i Sahib Giray Han*, haz. Özalp Gökbilgin, Ankara 1973.

- Taşagül, Ahmet, *Gök-Türkler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk*, İstanbul 1998.
- Tenişev, Edhem Rahimoviç, *Sravitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov*, Moskova 1997.
- Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C VII, Ankara 2019.
- Tizengauzen, Vladimir G., *Sbornik Materialov, Otnosyaşçihnya k İstorii Žolotoy Ordı*, Tom I, St. Petersburg 1884.
- Togan, Zeki Velidi, *Horezm Kültür Vesikaları-Horezmce Tercümelî Muqaddimat al-Adab / Documents on the Khorezmian Culture-Khorezmian Glossary of the Muqaddimat al-Adab*, İstanbul 1951.
- Togan, Zeki Velidi, “Zimahşeri’nin Doğu Türkçesi ile Mukaddimetü’l-Edeb’i”, *Türkiyat Mecmuası*, C XIV, İstanbul 1964, s. 81-92.
- Tuna, Osman Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C 17, 1972, s. 209-250.
- Vásáry, István, “The Role and Function of Mongolian and Turkic in Ilkhanid Iran”, *Turks and Iranians Interactions in Language and History, The Gunnar Jarring Memorial Program at the Swedish Collegium for Advanced Studied*, Edited by Éva Á. Csató, Lars Johanson, András Róna-Tas, and Bo Utas, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden 2016, s. 141-152.
- Vasmer, Max, *Etimolojişeskiy Slovar Russkogo Yazıka*, Tom III, Moskova 1987.
- Veselovskiy, Nikolay İvanoviç, *Han iz Temnikov Žolotoy Ordı Nogay i Ego Vremya*, Petrograd 1922.
- Yihao, Qui, “Gift-Exchange in Diplomatic Practices during the Early Mongol Period”, *Eurasian Studies*, S. 17, 2019, s. 202-227.
- Yusuf Has Hâcib, *Kutagdu Bilig II*, ter. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1959.
- Yûsuf Hâs Hacib, *Kutađu Bilig Metin*, haz. Mustafa S. Kaçalin, İstanbul 2019.
- Zahireddin Muhammed Babur, *Baber-name ili Žapiski Sultana Babera. (Faksimile Haydarabadskogo Spiska) / Baburnamah*, İzd. Nikolay İvanoviç İlminskiy, Kazan 1857.
- Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza, *Bâburnâme*, III. Kısım, haz. W. M. Thackston, Harvard 1993.
- Zemahşeri, *Mukaddimetü’l-Edeb, Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*, haz. Nicholas N. Poppe, çev. Mustafa S. Kaçalin, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2009.